

ДЛЯ ВИХОВАТЕЛІВ

СПОСТЕРЕЖЕННЯ В ПРИРОДІ: ПРОВОДИМО З ДІТЬМИ ЦІКАВО

Спільно

ВГО «Асоціація працівників
дошкільної освіти»

Порадник розроблено в межах проєкту ЮНІСЕФ «Забезпечення безперервності навчання та розвитку дітей дошкільного віку в умовах кризи в Україні», який реалізує ВГО «Асоціація працівників дошкільної освіти» за підтримки Міністерства освіти і науки України, Українського інституту розвитку освіти. Думки, висловлені в публікаціях, не обов'язково відображають політику та погляди ЮНІСЕФ.

У посібнику подано підказки, як провести спостереження за деревами, кущами і трав'янистими рослинами в закладі дошкільної освіти: опис рослин, методичні коментарі для спостереження за ними, творчі завдання та художні твори. А також — приклади дидактичних і психоемоційних ігор.

Авторка: Оксана Гура, голова відокремленого підрозділу ВГО «АПДО» в м. Буча, методист відділу дошкільної освіти УІРО

Редакторки: Ганна Мозирко, Вікторія Третяк, Олена Філоненко

© ЮНІСЕФ, 2024

© ВГО «АПДО», 2024

Зміст

Передмова	4
Дерева, кущі	
Береза.....	6
Липа.....	10
Калина	14
Горобина	18
Сосна та ялина	21
Верба.....	25
Дуб	28
Клен.....	32
Трав'янисті рослини	
Конвалія	36
Кульбаба	38
Мати-й-мачуха	41
Підсніжник.....	43
Пролісок.....	46
Сон-трава	49
Фіалка триколірна.....	52
Кропива	56
Подорожник.....	61
Спориш	64
Чистотіл	66
Матеріали для розвитку спостережливості в дітей	
Фоторамки для спостереження: використання та приклади	69
Дидактичні ігри	70
Психоемоційні ігри.....	73

Передмова

Природа в усій своїй неповторній красі:
у квітах, метеликах, у красі дерев і листя, у співі пташок,
у грі світла на воді, у кольорах зорі, у красі далеких краєвидів —
багатюще джерело естетичних впливів і розвитку естетичних почуттів.

Софія Русова

Одне із завдань вихователів дитячого садка — формувати в дітей уявлення про навколишній світ, розвивати в них пізнавальну активність, уміння спостерігати. Завдяки спостереженням за рослинами й деревами, діти можуть зробити багато відкриттів. Треба лише навчити їх споглядати навколишній світ за принципом «дивовижне поруч».

Спостереження у природі важливі для розвитку мовлення дітей, активізації їхнього прагнення до творчості тощо. Саме під час спостережень діти вчать знаходити й бачити цікаве, захопливе, прекрасне, а ще — передавати іншим це бачення.

Спілкування дітей із природою дає змогу успішно розв'язувати завдання екологічного виховання через засвоєння ними доступних розумінню залежностей у природі, формування ціннісних орієнтацій, ознайомлення з правилами природокористування.

Не можна переоцінити роль спостережень в естетичному вихованні, оскільки саме вони закладають його основу — формують естетичні враження. Корисні спостереження і для фізичного розвитку дітей, бо найчастіше вони відбуваються на природі.

Провести з дітьми спостереження в природі допоможе цей посібник. Він складається з трьох розділів. У перших двох — підказки, як провести спостереження за деревами, кущами і трав'янистими рослинами: опис рослин, методичні коментарі для спостереження за ними, творчі завдання та художні твори. У третьому — приклади дидактичних і психоемоційних ігор. Також я підготувала наочні матеріали: картки для спостереження за описаними рослинами, які можна [завантажити](#) й використовувати в роботі.

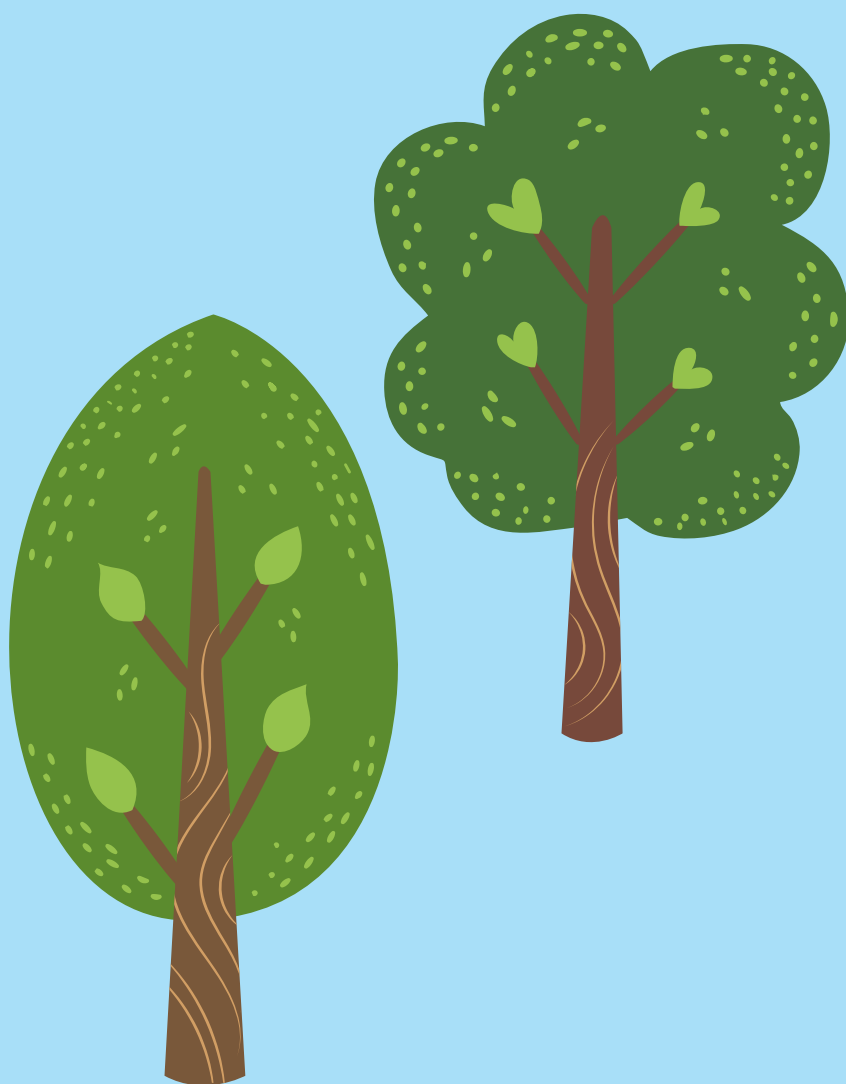
Добираючи матеріали для спостережень, намагалася звернути увагу на цікаві факти про рослини, які збуджуватимуть пізнавальний інтерес дітей, сприятимуть розвитку допитливості.

Природа має стати для дошкільників живою лабораторією, де можна спостерігати й вивчати всіх її мешканців, школою, яка допоможе опанувати правила розумного використання природи, примноження й охорони її багатств.

З повагою

Оксана Гура, педагогиня

ДЕРЕВА, КУЩИ

Береза

Творче завдання «Впізнай дерево»

Під час прогулянки або на екскурсії запропонуйте дітям відшукати дерево за певними асоціаціями: зі снігом спільний колір, з прикрасами — назва його квітів, так ще називається перший місяць весни.

Запропонуйте дітям погладити кору берези й дуба та порівняти запах їхньої кори: « Чим схожі? Яка кора приємніша на дотик і запах? Чому? Чи може кора допомогти в лісі тим, хто заблукав?». Поцікавтеся, які почуття виникають у дітей біля цього дерева.

Методичні родзинки спостереження

Спостереження за березою буде цікавим у будь-яку пору року, головне — вміло розставити акценти на яскраво виражених рисах. Щоб підсилити пізнавальний інтерес дітей до споглядань, підготуйте фоторамку: невеличку паперову або пластикову рамку 12×15 см (приклад фоторамок для спостереження та опис їх використання див. на [с.69](#)).

Навесні під час спостереження допоможіть дітям роздивитися дерево за допомогою фоторамки. Наведіть її і «сфотографуйте» крону берези. Поцікавтеся: «Яке в кого зображення крони вийшло? А в кого в кадр потрапили сережки? Які вони?».

Цікавим для спостереження будуть і бруньки з насінням. Для цього можна прихопити з собою лупу, щоб дізнатися, чим вкриті бруньки. Запитайте: «На що схожі насінинки? Навіщо насіннячку берези потрібні крильця? Як гадаєте, чи існує зв'язок між насінням берези й деревами на даху старих будинків?».

Тільки-но з'являться молоді листочки, запропонуйте дітям їх обстежити. Запитайте: «Яке листя на дотик? Як гадаєте, чому?».

Зверніть увагу дітей на те, що саме влітку береза яскрава. Запитайте: «Як ви думаєте, чому вона така красива та яскрава? Що робить її крону такою великою?». Запропонуйте доторкнутися до кори. «Що ви відчуваєте? Поміркуймо разом, чому стовбур дерева майже не нагрівається». Підведіть до розуміння того, що білий колір відбиває світло.

Восени запропонуйте дітям помилуватися вбранням берези. «Сфотографуйте» його за допомогою фоторамки. Запитайте: «Які барви переважають?». Запропонуйте послухати оповідання «Як листочок березу врятував», «Як берізка листя роздарувала».

Взимку цікавою темою спостереження будуть птахи. Визначайте, які ж пташки прилітають до берези.

Довідкове бюро

Березу легко впізнати серед багатьох інших саме по корі. У давні часи кору берези (берест) широко використовували для виготовлення берестяних грамот. На них діти вчилися писати літери, дорослі писали листи. Для цього берест знімали так, щоб не пошкодити самого дерева. Також з бересту робили посуд. І досі народні майстри виготовляють берестяні кошики й великі миски з цього матеріалу.

Береза цікава тим, що має властивість «лікувати» себе: на тих місцях стовбура, де було знято шар кори, починає рости нова. А ще вона стає у пригоді всім мандрівникам, щоб не заблукати в лісі. Адже береза — це прекрасний дороговказ. За її корою легко орієнтуватися: вона завжди біліша й чистіша з південного боку, а тріщини, нерівності й нарости утворюються, як правило, з північного боку.

Молоде листя берез клейкувате. Так дерево себе захищає, щоб легше переносити холод. Бруньки берези вкриті липкими лусочками, гостра голівка яких відхиляється від гілочки. Легеньке крихітне насіння легко літає восени і взимку, бо йому не заважає листя на деревах. Можливо, бачили, що на дахах будинків росте маленьке деревце? Саме так самостійно насіваються берізки завдяки насіннячку. Насінням берези взимку в лісі харчуються чижі, чечітки, синиці.

Перлини мудрості народної

Береза опушилася раніше від клена — літо буде сухе, якщо пізніше — дощове.

Якщо береза навесні викине листя раніше за вільху — слід очікувати сухе літо, а якщо вільха перша розпуститься — дійматимуть холод і дощ.

Якщо з берези навесні тече багато соку — літо буде дощове.

Весною березовий сік несмачний — вродить хліб.

Зацвіла береза — починай саджати картоплю.

Якщо листя берези починає жовтіти з верхівки — чекайте ранньої весни, знизу — пізньої, а якщо рівномірно — середньої.

Не опало листя на початку жовтня, тоді чекайте в кінці січня чи на початку лютого довготривалу відлигу.

Художнє слово

Як Берізка листя роздарувала

Ірина Прокопенко

Чи знаєте ви, чому Берізки взимку сплять? Не знаєте? Ну, так от.

Позолотила осінь Берізку. Заблищала вона, засіяла. Хто не пройде, всяк милується.

— От би мені таке вбрання, як сонечко, — сказав Мураха, дивлячись на її жовте листя.

— Візьми, будь ласка, — відповіла Берізка і скинула один листочок.

Зрадів Мураха, схопив сухий листочок, до мурашника поволік.

— Якби до мого капелюха таку золоту пір'їну, — позаздрив гриб Підберезник.

— Візьми собі золоту пір'їнку, — скинула Береза ще один листочок.

Схопив його Підберезник, до оксамитового капелюха приліпив, стоїть, не дише від щастя.

— І мені б листячка золотого трохи, — попрохав Їжак.

Гойднула берізка гілками, жменю листочків на землю струсила. Покачався на них Їжак, начепив на колючки, золотою кулькою додому покотився. Побачила його Ялинка-чепуруха.

— От якби по моїй зеленій сукні твоє золоте листя розкидати, не було б на світі дерева, ошатнішого за мене...

— Візьми, сусідко, візьми, мені не жаль, — сказала Береза і все своє листя золоте на ялинку струсила.

Глядь, а сама ні з чим залишилась: усе до останнього листочка роздарувала. Заплакала тоді Береза: де моя золота краса?

Тут вітер підлетів, утішати став:

— Не плач, не журись, прийде весна, подарує тобі нове вбрання. Не плач, не журись... Не плач, не жур-и-ись...

Загойдалася берізка, слухаючи ласкаві вітрові слова, та так і заснула.

Відтоді їй повелося: як тільки роздарує Берізка своє золоте листя, так і засне на всю зиму, щоб скоріше весни діждатися.

Запитання і завдання

1. Чому лісові мешканці милувалися Берізкою?
2. А якою вона була в лісі? Чи подружилися б ви з Берізкою? Чому?
3. Хто заспокоїв Берізку?
4. Намалюйте Підберезника і Ялинку. Що спільного буде на малюнках?

Як Листочок березу врятував

Олександра Лопатіна, Марія Скребцова

Настала осінь, і береза одяглася в золоту сукню. Сонячний зайчик прилетів в гості до Листочка й весело вигукнув:

- Сонечко позолотило тебе, і ти став сам як сонячний зайчик!
- Так, мені подобається мій наряд, але скоро ми розлучимося, — зітхнув Листочок.
- Не сумуй, літо було хорошим, і я тебе не забуду, — засяяв сонячний зайчик.
- Так, літо було дуже хорошим. Я багато працював і багато чого навчився.

Останні слова Листочка заглушили гучні голоси дітей. Вони прийшли до лісу на прогулянку разом з вчителькою.

— Подивіться, діти, на цю красуню березу, на горобину і на дуб. Усі дерева навколо нас живі, як ми, люди, — розповідала вчителька. — Вони дихають, сплять і працюють. Дерева можуть відчувати і навіть по-своєму говорять.

— Правильно, правильно, — схвально зашуміли дерева.

Учителька й діти пішли в гліб лісу, але два хлопчики залишилися на галявині.

- Не вірю, що дерева відчують, — сказав один і відірвав гілку в берези.
- Нехай дерево мені що-небудь скаже, — засміявся інший і почав вирізати ножом на корі берези своє ім'я.

— Ці хлопці погублять березу. Слід прогнати губителів, — вирішив березовий Листочок. Він перелякався і відірвався від своєї гілки. Повільно кружляючи, Листочок опустився біля пня на краю галявини і заплакав: — Що робити?! Я обіцяв захистити березу, але не зміг!

— Не гомони, ти мені заважаєш рахувати запаси в коморі!

З-під пня виглянула польова миша й сердито поглянула на Листочок.

— Там хлопчиська гублять березу. Прожени їх, — став просити Листочок.

— Я не можу прогнати хлопчаків. Але тут неподалік, у старому барлозі, живе лісовик. Хоча вдень він із барлога не вилазить, слід умовити його допомогти. Якщо люди дерева погублять, нам жити ніде буде, — пробурмотіла миша, підхопила Листочок і шмигнула в кущі. Хлопчаки тим часом стрибали навколо берези й весело кричали. Раптом хтось схопив хлопців гілками-лапами і підняв їх над землею.

— Ой, хто це? — злякалися хлопчики.

— Я лісовик, охоронець лісу, — пробурмотіла істота. — Дерева, хто з вас цих бешкетників розуму навчить? Чи мені їх у каміння перетворити?

- Я боюся хуліганів, — затремтіла листочками осинка.
- Мені бешкетники не потрібні, — відповів величавий дуб.
- Вони мене поранили, але я навчу їх розуму, — погодилася береза.
- Чисте в тебе серце, березо, — відповів лісовик, і хлопці відчули, як вони летять прямо до берези. Один потрапив до коріння берези, а інший — у стовбур.
- Не встигли хлопці прийти до тями, як береза наказала:
- Швидше за роботу. Ти, коріння, кріпи мене до землі й здобувай із неї їжу. Ти, стовбуре, проведь їжу від коренів до гілок.
- Я не втримаю таку величезну березу, — запхикав хлопець-коріння.
- У мене болять поранені місця, — заскиглив хлопець-стовбур.
- Якщо ти, коріння, не витримаєш мене, я впаду і загину. Потрібно не хникати, а швидше загоювати рани. Інакше я почну гнити й помру, — суворо сказала берізка.
- Ау-Ау, хлопчики, де ви?! — пролунав крик учительки.
- Гарзд, для першого уроку достатньо, — сердито пробурчав лісовик. Він махнув лапою, і перелякані хлопці знову опинилися біля берізки.
- Ось де ви! Ходімо назад, — сказала вчителька, виходячи на галявину.
- Вибач нас, берізко, прошепотів один хлопчик, йдучи з лісу. А другий мовчки погладив білосніжну кору берізки.
- Спасибі тобі, мишко. Ти врятувала мою матусю березу, — прошелестів листочок.
- Це не я, це лісовик постарався, — відповіла мишка й додала: — Ти хоробрий Листочок. Хочеш у моїй норі жити і її прикрашати?
- Листочок погодився, і лісова мишка забрала її до своєї норі. Довгими зимовими вечорами вони згадували літо і ліс, дерева і сонечко, а на душі в них було затишно і спокійно.

Запитання

1. Чи була повчальною ця історія для хлопчиків? Чого вона їх навчила?
2. Чи розумієте ви природу?
3. Чи був Листочок хоробрим? Чому мишка так вирішила?
4. Як думаєте, хто врятував березу?

Використані джерела

1. Опис берези: «Dovidka.biz.ua».
2. Казка «Як берізка листя роздарувала» І. Прокопенко: «[Почитайко](#)».
3. Казка «Як листочок березу врятував» О. Лопатіної, М. Скрєбцової: Казки про природу для дошкільнят. Лопатіна О., Скрєбцова М. Х. : Вид. група «Основа», 2012. С. 51.

Липа

Творче завдання «Впізнай дерево»

Розпочніть спостереження із запитань, яке дерево називають медовим і чому його так називають. Якщо спостереження проводите під час цвітіння, запропонуйте дітям глибоко вдихнути й відшукати дерево за медовим ароматом. Попросіть розглянути липу, а тоді запитайте: «Яке дерево за висотою? Якого кольору стовбур? Який на дотик?».

Липу по стовбуру можна відрізнити від інших дерев. Проведіть короткотривале спостереження: необхідно порівняти колір кори до і після дощу (темно-сірий після дощу стає майже чорним). Зверніть увагу дітей розміщення гілок на стовбурі. Запитайте: «Чи є ще дерево зі схожим розміщенням гілок? На що схожі липові листочки?».

Методичні родзинки спостереження

Навесні, у період розкриття листків, липа на вигляд дуже привітна, ніжна. Запитайте: «Чуєте, як гомонять і шелестять листочки? Що вони можуть нам розповідати?». Вислухайте роздуми дітей. Запропонуйте послухати вірш Платона Воронька:

Я, маленька липка,	Від дощу сховаю
Виросту велика, —	Вранці серед маю, —
Не ламай мене.	Ти полий мене.
Я медовим цвітом	Будемо з тобою
Зацвіту над світом, —	Ми рости обоє, —
Бережи мене.	Ти люби мене.
Тінь тобі я кину	Виростеш за роки,
У гарячу днину, —	Підеш в світ широкий, —
Ти шануй мене.	Не забудь мене.

Особливо чарівна липа влітку. Мабуть, тому на її честь навіть літній місяць так назвали. Запитайте дітей, як вони думають, чому. Запропонуйте стати зручно біля дерева, заплющити очі й уважно послухати: «Хто так “шумно” себе поводить? Чому?». Запитайте: «Хто куштував липовий мед? Який він на смак та аромат? Кому мама чи бабуся заварювала липовий чай? Чому?».

Помилуйтеся «золотим» осіннім вбранням липи, а коли опаде листя, приверніть увагу дітей до пишного килима, який розстелився під нею. Запитайте: «Чи приносить користь листя, що опадає на землю? Як його перетворити на компост?».

Увагу дітей треба привернути до густої, розлогої крони липи. Запитайте: «Чи є у липи плоди чи насіння? Навіщо для горішка липи приквітковий листок?».

Запропонуйте покласти руку на стовбур липи та прислухатись: «Що їй може снитися? Про що вона мріє?».

Довідкове бюро

Липа — красиве високе дерево з густою кроною. Вона тіньовитривала, найчастіше росте під іншими деревами. Доживає до 1000 років. В Україні зустрічаються різні види

її: серцелиста, європейська, широколиста. На прямому стовбурі густо розміщені гілки: верхні — направлені вгору, середні — прогнуті, нижні — нахилені до землі. Листки схожі на серце, зазубрені по краях, на довгому черенку.

Липа цвіте найпізніше, у розпал літа (червень — серпень). Саме тому другий місяць літа назвали липнем. У спекотний літній день навколо квітучої липи гуде цілий рій бджіл, адже квіти липи виділяють багато нектару. Липа — медоносне дерево. Липовий мед світло-жовтий, пахучий, смачний і поживний. Він, як і квіти, має цілющі лікувальні властивості. З квітів липи заварюють чай від кашлю, застуди, болю в животі.

Плід — суха або соковита багатогніздна коробочка, яка при досяганні розтріскується і розпадається. У липи насіннєві зачатки недорозвинуті, тому її плоди — це однонасінні горішки. Горішки липи з довгастим приквітковим листком тримається при плодах. Розповсюджуються вони саме взимку, коли гілки вільні від листків.

Завдяки килиму з листя, що опадає з липи восени, всім рослинам, комахам не буде холодно навіть у сильні морози, а навесні з-під теплої ковдри першими з'являться рослини, бо земля там не промерзла.

Подаючи дітям інформацію про значення липи, слід розповісти, що вона не лише окраса нашої природи й медонос. Це і лікарська рослина. Квітки липи збирають, сушать і заварюють як чай для лікування людей. З м'якої деревини виготовляють різні різб'ярські вироби. Люди люблять липу і ласкаво її називають липонькою.

Перлинки мудрості народної

Наші предки вважали, що липа здатна захистити від всього злого. Для цього розвішували гілочки липи над вхідними дверима.

Вірили, що той, хто липу в лісі зрубав, неодмінно заблукає і пропаде. А якщо липа, що росте біля будинку, засохла, то в родині відбудуться погані події.

Зацвіла липа — це важливий сигнал: розпочалася найспекотніша пора.

Через 10 днів після зацвітання липи збирають урожай вишні.

Художнє слово

Коли липи були високими

Андрій Пульсар

Серед тиші діброви зростала маленька липа. Навколо неї росли високі дерева і поодинокі, з рідким листям, кущі. Липці здавалося все навколо красивим, чарівно-дивовижним і неповторним. Як інакше, коли навколо весна, а вона щойно прокинулася в теплих променях весняного сонечка.

Ще торік липка виросла з насінини, яку випадково принесла сюди пташка. Маленьке деревце мріяло зрости і побачити красу синього неба, далекі небокраї та політ птахів.

Вона грайливо лоскотала кущі бересклету та ліщини, що росли поряд, та шуміла своїм ніжно-зеленим вбранням або слухала маленьких пташок, які співали, сховавшись серед листя.

Час спливав. Згодом підлісок залишився внизу, а дерева стали вже не такими високими. Липа виросла та стала струнким деревом. Її мрія збулася, вона побачила небо, привітне сонце, всю красу і тепло його світла.

Та коли набігали хмари, дув сильний вітер і починалася гроза, їй хотілося повернутися в той час, коли вона була маленьким деревцем.

— Сховай мене, будь ласка! — просила вона крислатого клена, що ріс поряд.

— Ні, я не можу, — відповів той, — бо вже виріс настільки, що не можу бути вищим, щоб заховати тебе своїм гіллям.

— Сховай, будь ласка! — зверталася вона до старого ясена.

Але той, здавалося, не чув її прохання. Він лиш згадував часи, коли тут ще була простора галявина із співочою осикою. Це було так давно, що, крім нього, про це ніхто не пам'ятав. Він як завжди розповідав і розповідав, але ніхто йому не вірив.

— Хоч ти мені допоможи! — прохає розлогого дуба, який ріс так далеко, що здавалося неможливо почути благання липи.

— Добре, я спробую, — почув і відразу погодився той.

Він був старий та скрипучий. Вже не пам'ятав, скільки йому літ. Але за свій довгий вік він завжди помагав лісовим мешканцям, якщо це було в його силах. Тому в лісі його поважали і завжди прислухалися до нього.

Але як не намагався, захистити липу йому не вдавалося. Він ріс далеко від липки, тому розлогості йому не вистачало, щоб заховати її від негоди своїми гілками.

— Вітре! Послухай мене! — кликав він. — Не дми сильно на липку, яка росте неподалік.

— Добре-е-е-е, — шумів той і полетів в далечінь. А повернувшись, завів легенький танок навкруги липки. Та дуже зраділа цьому привітному товариству і навіть повеселішала.

— Лети на хвилинку сюди! — звернувся дуб до хмаринки.

Та прилетіла і подивилася на нього:

— Що тобі, старому, потрібно?

— Хмарино, не ховай сонечко від липи, а лише поливай її теплим дощем.

— Добре, я спробую, — відповіла вона і здійнялася високо в небо. Вже звідти, назбиравши теплої літньої води, окропила дрібним дощем липу, яка стала чистою і красивою, її кожен, навіть маленький, листочок виблискував на сонечку.

Дуб лише із блискавкою не знав як домовитися, оскільки з нею ніхто не розмовляв. Коли вона приходила, завжди гримала на весь ліс гучним громом, лякала всіх своїми спалахами, а інколи могла і поламати дерево, поділивши його навпіл. Тому дерева її, чесно кажучи, боялися і уникали з нею розмов. Але дуб все-таки вирішив поговорити. Дочекавшись, коли вона вкотре прийшла, вигукнув:

— Блискавко, ти розумієш лісову мову? — запитав у неї.

Та ж у відповідь мовчала. Недовго, бо гримнула і спалахнула щосили. Але відповіді не було. Тоді дуб вирішив покликати на її власній мові, яку чув і вже вивчив за свій довгий вік. Ту розмову чули звідусіль. Але домовитися так і не вдалося. Відтоді, як тільки приходить гроза, дуб продовжує розмовляти з блискавкою, намагається порозумітися. Про що їхня розмова, ніхто не знає. Інколи вона так сердиться, що може вдарити дуба. Тому під час грози краще бути подалі від високих дерев, а особливо від старого дуба, тому що десь поряд з ним страшенна і безжальна блискавка, з якою він ще намагається домовитися.

А липа відтоді вже забула про своє прохання. Тому що її завжди розважав тихий вітерець, а інколи заходила в гості та сама хмаринка і приносила гостинця — рясний дощ. Хоч дощі зрідка були із блискавкою, але коли поряд були справжні друзі, вона нічого більше не боялася.

Запитання і завдання

1. Що сподобалося вам у цій казці? Про що вона?
2. Чим цінна дружба для дерев? А для людей?
3. А у вас є друзі? Хто такий друг?
4. Намалюйте на згадку пейзаж про дерева, які вміли дружити.

Загадки

Навесні росте, влітку цвіте,
Восени осипається,
Взимку відсипається,
А квіти — на медок,
Лікує від грипу, кашлю та хрипу.

***

Влітку рясним цвітом покриваюся,
Пахощі солодкі чути вже здаля.
Але поки квітну, часу не втрачай,
З моїх квіток взимку можна пити чай.

Використані джерела

1. Опис липи: [«Всеосвіта»](#), [«Про Україну»](#), [«Вікіпедія»](#), [«Ліктрави»](#).
2. Казка «Коли липи були високими» А. Пульсара: [«Клуб Поезії»](#).
3. Загадки, вірш Платона Воронька: Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі / авт.-упоряд.: С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Тернопіль : Мандрівець, 2014. С. 75.

Калина

Творче завдання «Впізнай кущ»

Запропонуйте за гербарієм листків або зображеннями впізнати листок калини. Ставте запитання: «З якої рослини цей листок? З дерева чи куща? Які рослини називають кущами? Що спільного з деревами? Чим відрізняються? Які кущі знаєте? А який кущ є символом українською народу і одночасно лікарською рослиною?». Після того як діти відгадають, що це калина, підійдіть до куща.

«Навесні — білим цвітом, восени — червоним плодом», — так здавен говорять про цей чудовий і красивий кущ українці. Запитайте дітей, уособленням чого може бути калина для українського народу.

Методичні родзинки спостереження

Навесні, коли ще не з'явилися листочки, варто провести спостереження за калиною. Скажіть: «Наведіть свої фоторамки на рослину, вони допоможуть нам визначити, це кущ чи невеличке деревце. Скільки стовбурців? Чи всі однакові? Проведіть рукою по гілках. Які вони на дотик?».

Розкажіть, що на гілках розвиваються бруньки. Запитайте: «Які вони за формою, кольором? Які листочки калини? Чим вони схожі з листочками мати-й-мачухи?».

Влітку, коли кущ рясно квітне, запропонуйте помилуватися його красою: «За допомогою фоторамки роздивіться квіти. Які за розміром, кольором? Як вони розміщені? Доберіть слова — характеристики, які влучно передавали б своєрідну красу калини (*вродлива, пишна, рясна, яскрава, прегарна, щедра, багата, розкішна, велична, горда та ін.*)».

Восени попросіть дітей придивитися до калини уважніше: «Весь кущ ніби наливається вогняними барвами. Листячко стає червонястим, яскраво палахкотять ягоди. Із чим, на вашу думку, можна порівняти кущ калини? Спробуйте якнайточніше визначити колір ягід. Що вони нагадують вам? (*Вогники, ліхтарики, намиста, коштовні камінці, краплинки крові тощо.*) Хто куштував калину? Яка вона на смак? (*Гірко-кисла*) А погляньте, будь ласка, на насінинку. Що нагадує вам її форма?». Розкажіть, що плоди калини корисні, бо лікують багато хвороб. Коли дозріють, вони їстівні, а після морозів стають солодшими.

Взимку запропонуйте дітям постостерігати за кущем. Запитайте: «Хто до нього прилітає? А хто з вас куштував калину взимку? Яка вона на смак? (*Гірко-солодка*) Чи схожа на смак осінньої ягоди? Яке дерево ще гостинно пригощає своїми ягодами птахів? Чим схожі і чим різняться калина й горобина?». Запропонуйте розглянути ягоди в розрізі. Запитайте, чим вони схожі (*формою ягід і будовою грона*), а чим різняться (*кольором ягід, внутрішньою будовою ягідки*).

Довідкове бюро

Найпоширеніші в Україні два види калини — звичайна та цілолиста. Ростає калина майже по всій території країни: у парках, садах, чагарниках, біля будинків. Ростає вона швидко, не боїться тіні. Цей листопадний кущ (або невелике деревце) може вирости висотою до 4 м. Стовбури можуть бути різними: молоді пагони та старі гілки. Молоді пагони голі, гладкі, іноді ребристі, сірувато-білі, іноді з червонуватим відтінком, а кора старих гілок і стовбурців сірувато-бура, тріщинувата.

І кора, і квіти, і ягоди калини мають цілющі властивості. Кору збирають навесні у квітні-травні. Колись не знали, що таке вітаміни, проте знали, що плоди калини покращують

роботу серця, знижують кров'яний тиск. Калина з цукром лікувала чимало хвороб. Із ягід калини роблять також сироп, желе, кисіль, мармелад. Колись в Україні не знали, що таке родзинки, їх заміняла калина.

Бруньки калини червонувато-зелені, з двома лусочками, яйцеподібної форми, трохи загострені. Листки великозубчасті, зверху майже голі яскраво-зеленого кольору, а зі споду дещо тьмяні, пухнасті.

Влітку починають визрівати дуже гарні яскраво-червоні блискучі плоди, наче жменями розкидані серед зеленого розкішного листя. Зазвичай калина рясно цвіте в травні-червні. Квіти великі, білі або біло-рожеві, а всередині дрібні, жовті, з тичинками. Великі квіти приманюють комах-опилювачів. Цікаво, що великі квітки не дають плодів, а з маленьких восени дозрівають плоди калини. Проте і великі квітки розцвітають недаремно — своєю красою вони приваблюють комах. Побачить їх бджола або джміль — і прилетить, щоб напитися солодкого соку, переповзе з квітки на квітку, перенесе пилок. А для квіток це корисно — більше буде плодів. У квітах калини багато нектару. Вона хороший медонос. Квіти мають специфічний аромат, тому їх майже не ламають для букетів.

Плоди — ягодоподібні соковиті кістянки, червоні, кулястої форми. Влітку ці плоди нелегко помітити серед густого лапатого листя. І тільки наприкінці серпня вони рум'яніють та наливаються соком. Поки не дозріють, вони кислі і трохи гіркуваті. Наші прабабусі прикрашали ними хату, вони висіли під стріхою, їх клали у вікна між рамами на зиму.

Перлинки мудрості народної

Пишна та красива, мов червона калина.

Любуйся калиною, коли цвіте, а дитиною — коли росте.

Який кущ, така й калина, яка мати, така й дитина.

Весною калина білим цвітом квітує, а восени — червоним.

Нема цвіту більшого, як цвіт на калині, нема в світі ріднішого, як мати дитині.

Як вареники з калиною, так здоров'я з людиною.

Хто з калиною знається, той в здоров'ї купається.

Калина вже достигла, а листя на ній ще зелене — на теплу осінь.

Посадиш біля хати калину, будеш мати щасливу долю.

Щоб вода була смачною і чистою, посади біля криниці калину.

Художнє слово

Калина

Борис Харчук

Бабуня Настя нічого так не любить, як садити дерево. Бона каже:

— Завжди знайдеться місце, де його посадити. А хто за це не дбає, той або байдужий, або сліпий.

Коло бабусиної хати ростуть вишні. За порогом повно квітів. Біля хвіртки — кучерявий бузок. А на вулиці — явори.

Позаторік бабуня принесла з лісу й посадила під вікном тонке деревце. Доглядала його, поливала. Воно прийнялося. Але першої весни не цвіло. Тільки зеленіло. Другої весни викинуло білі китиці. Всі побачили, що це — калина.

Минає зима, настає тепло — і хати бабусиної не видно. Цвітуть білі вишні, пахне ліловий бузок, гіацинти, нарциси. Згодом жоржини тягнуться до порога. А явори шумлять. Та найбуйніше квітує калина. Соловейко звив на ній гніздо. Він тьохкає, а калина цвіте й заглядає у вікно. Соловейко тьохкає, поки калина не перецвіте.

Кінчається літо. З кожної гілочки на калині звисають важкі червоні грона. Сюди прилітають журавлі. Вони збираються у вирій. Сідають на калину, дзьобають калинові ягідки.

Бабуня Настя дивиться на них і наказує:

— Наїдайтеся, щоб вам було неголодно летіти в далекі краї... Летіть, та не баріться там...

А серед зими з'являться поласувати калиною снігурі. Отак і живе бабуня Настя — з деревами, квітки і пташками.

Запитання і завдання

1. Як живеться бабуні Насті? Що найбільше вона любить робити?
2. Чи хотіли б ви поїхати в гості до бабусі? У яку пору року?
3. Чим би ласували? Чим би милувалися?
4. Намалюйте бабусі на згадку калину, до якої в гості прилітали снігурі.

Легенда про насіння калини

То було дуже давно. В одному селі жила привітна й мила дівчинка Калинка. Люди любили її за добре й щире серце. Якось навесні Калина пішла до лісу. Довгий, курний шлях пролягав до нього. Тож надумалася дівчинка посадити вдовж шляху хоч якісь рослини. Вкопала в лісовій гущавині тонесеньке стебло і, щоб воно прийнялося, аж від своєї хати носила воду та поливала. І почав розростатися великий кущ. Іде шляхом подорожній, втомився та й сів під кущем перепочити. Усміхнувся: спасибі роботящим рукам, що його посадили! Тут весь кущ стрепенувся і враз укотився білим-білим цвітом. Дивується подорожній: що ж далі буде? А далі з білого цвіту китиці червоних ягід утворилися, і в кожній ягідці заховане зернятко, схоже на маленьке серце. Як дрийшла Калинка до свого улюбленця, скуштувала ягоду й здивувалася таким зерняткам. Кущ нахилився до неї і прошепотів: «Це на згадку про твоє добре серце. А щоб люди не забували про тебе, подаруй мені своє ім'я, Калинко».

Запитання і завдання

1. Що потрібно робити, щоб росло деревце?
2. Як деревце віддячило дівчинці за її добре серце?
3. Створіть калинове намисто за допомогою залишкових матеріалів, пластиліну, солоного тіста.

Калинонька

Марія Познанська

Ось калина над рікою:
Віти стелить по воді.
Хто це щедрою рукою
Їй намистечко надів?

Червонясте, променисте –
 Розцвітає, як вогні...
 Дай хоч трішечки намиста,
 Калинонько, і мені!

Загадки

Одягаюсь білим цвітом,
 Наливаюсь теплим літом.
 Осінь холодом повіє —
 Я шаріюсь, червонію.

***

Весною — білена,
 Влітку — зелена,
 Восени — розжарена,
 Взимку — хвалена.

***

Серед лісу-лісу червоне плаття висить.

***

У вінку зеленолистім, у червоному намисті
 Видивляється у воду на свою хорошу вроду.

***

І не дівка, а червоні стрічки носить.

***

Я не груша і не слива.
 Але кажуть, що вродлива.
 Я стою у срібнім листі,
 У червоному намисті.

Використані джерела

1. Опис калини: «[На Урок](#)», «[Всеосвіта](#)», «[ІЕЕ НАН України](#)».
2. Прислів'я, вірш «Калина»: Я і Україна. Навколишній світ: Матеріали до уроків у 2 класі. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2002. С. 135, 131.
3. Казка «Калина» Б. Харчука: «[УкрЛіб](#)».
4. Легенда про насіння калини: Українське народознавство в дошкільному закладі: Навчальний посібник. К.: Вища шк., 1994. С. 228.
5. Вірш «Калинонька» М. Познанської: «[УкрЛіб](#)».
6. Загадки: Вернісаж пір року. Збірка творів про природу / Упор. Н. Г. Шарова. Тернопіль: Мандрівець, 2010. С. 15.

Горобина

Творче завдання «Впізнай дерево»

Діти стають кружка й отримують картки з різними зображеннями вже знайомих мешканців лісу: дерев, квітів, ягід. Серед них має бути зображення горобини в різні пори року (весняна — квітуча, осінньо-зимова — з плодами). Запропонуйте об'єднатися в групи «Дерева», «Квіти», «Ягоди» та озвучити назву кожного об'єкта. Поцікавтесь, чи є картинки з одним і тим же деревом, як воно називається, де можна зустріти.

Порівняйте за допомогою наших чарівних фоторамок, на яке дерево може бути схоже за стронкістю стовбура, величиною крони, кольором кори.

Методичні родзинки спостереження

Навесні запропонуйте дітям визначити колір кори. Запитайте: «Яка вона на дотик? Чи є дерева, у яких така сама на дотик кора?». У квітні, коли тільки починають бубнявіти бруньки, цікаво показати дітям, які вони великі і пухнасті, з яких потім розвивається красиве ажурне пірчасте листя. Попросіть поглянути на бруньки: «Які вони? Що нагадують? Чи можна порівняти їх з вербовими «котиками»? Чому?».

Запропонуйте дістати фоторамки та «сфотографувати» листя. Запитайте: «Яке воно? Скільки маленьких листочків в одному великому? Зверніть увагу на квіти. Як називається цей букетик? Якого квіти кольору? Нахиліть гілку, запропонуйте понюхати квіти. Чи подобається вам аромат? Хто перший прилетить на цей аромат? З якою метою?».

Наприкінці літа разом з дітьми дослідіть плоди, зверніть увагу, якого вони кольору.

Восени разом з дітьми помилуйтеся красою барв кольорів, коли листя горобини набуває жовтогарячого кольору, вся вона ніби палає.

Взимку запитайте: «На кого схожа горбина взимку? Як гадаєте, чому горобину прозвали «пташиним» деревом? А чи можуть люди вживати ці плоди?». Розкажіть, що ще в старовину діти робили намисто, нанизуючи ягоди горобини на нитку. Запропонуйте зібрати трохи ягід: «Спробуймо самі зробити таке намисто!».

Довідкове бюро

Горбина — високе листопадне дерево. Складний листок горобини складається з 5 довгастих, загострених листочків, порізаних ніби зубчиками. Квіти зібрані у суцвіття та мають сильний пряний аромат, який чути навіть здаля. Бджоли збирають з квіток горобини пилок і нектар.

Наприкінці літа починають дозрівати грона маленьких ягідок. Але колір ягідок може бути різним: є зеленувато-жовті, є яскраво-червоні, є коричневі в цятку. Коли вони досягнуть, на горобинний банкет злітаються снігурі, омелюхи, синиці, дрозди. У лісі поїдають плоди горобини не лише птахи, а й звірі: білка, кабан, куниця. Люди теж їдять і використовують плоди горобини. З ягід готують напої, а з квітів — чай. З горобинової деревини виготовляють меблі, музичні духові інструменти. З давніх часів люди помітили цілющу силу горобини і стали використовувати її для лікування хвороб.

Перлинки мудрості народної

Пізно цвіте горобина — будуть морози взимку.

Якщо багато ягід горобини, то осінь буде дощова, а як мало — суха.

Цвітіння горобини — ознака стійкого тепла.

Пізній розквіт горобини — буде пізня осінь.

Урожай горобини — буде червона золота осінь.

Якщо в лісі багато горобини, то осінь буде дощова, а зима — морозна.

Горобина рано достигла — чекай суворої зими.

У вересні одна ягода, та й та гірка горобина, зате хоч холодний вересень, та ситий.

Художнє слово

Казка про горобину

Марія Солтис-Смирнова

Однієї теплої весни скраю міського парку крізь землю проросло нове деревце. Воно якось не привернуло великої уваги в упорядників парку чи ті просто вирішили дозволити маленькому пагінчику рости далі.

Згодом на тоненькій гілочці з'явилось кілька листочків. Це росла горобина.

Деревце так швидко хотіло вирости. Але, як тільки пішов перший весняний дощик, маленька горобина захотіла кудись сховатися. Хмарина побачила, що крихітне дерево боїться, тому просто омила пагінець кількома краплинами, добре зросила землю навколо, щоб горобина могла напитися вдосталь води, і поспішила полоти парк.

А маленьке деревце з кожним днем набиралось все більше сил. Яскраве сонечко лагідно його зігрівало, земля досхочу напувала. Горобина міцніла все більше. От тільки теплі літні дні згодом змінились дощовими осінніми, сонечко все частіше ховалось за хмарами, а великі сусіди почали скидати своє листя.

Крихітна горобина зовсім не хотіла розлучатися зі своїми листочками. Але і ті згодом стали жовтими, а один навіть почервонів. Горобина милувалась ними, поки пустотливий вітер не зірвав перший жовтий листочок. Деревцю стало так сумно, що аж гілочки затрусилась. Вітерцю стало ніяково, тому інші листочки він, коли зривав, залишав під горобиною. Скоро на землю почали летіти не дощові краплини, а перші сніжинки.

Маленьке деревце уважно роздивлялось цікаві візерунки. Горобина незчулась, як заснула, а біла зима лагідно вкрила молоді корінці цілою кучугурою снігу.

Наступної весни деревцю стало веселіше — збоку нього проріс ще один пагінець — там, де того року хтось кинув жолудя. Маленькі деревця захоплено ділились враженнями від світу.

А скільки було радості, коли на маленькому дубочку виріс перший листочок. Тільки цього літа на горобині, крім листя, з'явилися ще й ягідки. Вони потім пожовтіли, згодом стали червоними. Маленьке деревце ніяк не могло зрозуміти, навіщо це.

Але, коли настала осінь, ягідки перестали набирати вагу, а до деревця почали прилітати пташки і їли ягідки. Горобина перед тим, як заснути взимку, подумала, що її існування приносить користь — маленькі пташки не будуть голодні. І з усмішкою провалилась в сон.

Запитання і завдання

1. З ким товаришувала горобинка?
2. Хто піклувався про неї? Як?
3. Яку користь приносить дерево?
4. Намалюйте пташок, які ласують плодами.

Горобина

(уривок)

Галина Демченко

«Для кого ти приготувала свої плоди? — тихо спитала горобину ялинка. — Вони ж у тебе зовсім несмачні. Хіба що тільки червоні».

Горобина мовчала. Що скажеш? Справді, її плоди гіркуваті й терпкі-терпкі. Ніхто не зважиться покуштувати.

Уночі лягли перші заморозки. Уранці, хоч і визирнуло сонце, проте не потеплішало. У небі захололи табунці хмар, і довкола зробилося тихо, як у вусі. У цю ранкову тишу ні ялинці, ні горобині не хотілося розмовляти. І вони стояли мовчазні й задумливі.

І раптом високо в небі хтось ніби зачепив срібну струну. За нею другу, третю... Ближче й ближче. І вже зовсім недалеко, злившись у ніжну мелодію, забриніло над горобиною і ялинкою дзвінко, прозоро. Наче війнув і злегка зашумів вітер. Кружляючи, підлітали якісь напрочуд гарні птахи. Це були омельюхи. Вони прилетіли до горобини, покинувши на зимовий час свій холодний край.

І горобина радо пригощала далеких чубатих гостей червоними, мов жар, плодами, вже не терпкими, а солодкими після морозів.

«То ось для кого ти їх берегла», — промовила, погойдуючись, ялинка й ласкаво торкнулася зеленими гілками своєї подруги.

Загадки

Квітки — бджілкам і джмелям,

Плоди — сойкам і дроздам.

***

Що горить і золотиться?
На стовпі сидить жар-птиця,
Крила розпустила,
Пір'я розпушила,
А на пір'ї, наче зорі,
Цяточки червоні.

***

Осінь в сад до нас ступила,
Червоний факел запалила.
Тут дрозди, шпаки снують
І той факел всі клюють.

***

Весною зеленіла,
Влітку загорала,
Восени наділа
Червоні корали.

Використані джерела

1. Опис горобини: [«Всеосвіта»](#), [«Vidpoviday.com»](#).
2. Мандрюємо екологічною стежиною / авт.-упор.: С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Тернопіль: Мандрівець, 2014. С. 64.
3. «Казка про горобину» М. Солтис-Смирнової: [«Світ казки»](#).
4. Оповідання «Горобина» Г. Демченко: [«Мала Сторінка»](#).

Сосна та ялина

Творче завдання «Вгадай дерево»

Під час прогулянки запропонуйте дітям знайти дерево (чи дерева), яке асоціюється в них зі словом «їжак». Тоді запитайте, чому вони підійшли до цього дерева / цих дерев.

Прочитайте дітям вірш «Голки в ялинки»:

Ялиночка, як їжачок,
 Має безліч голочок.
 Із них така пухнаста шуба,
 Що в ній і взимку тепло буде.
 Голки колються легенько,
 Та не лякайся, моє серденько:
 Їх лякатись не годиться,
 Не уколи то — дрібниці.

Запропонуйте конкурс «Найуважніший / уважніша»: «За допомогою фоторамки зараз обстежимо сосну та ялинку. Які вони за висотою? Хто стрункіший? Яка крона? Чим покриті гілки дерев? Чим схожі хвоїнки, а чим відрізняється? Обстежте стовбури дерев. До якого швидше й легше можна дістатися рукою? Чому? Що спільного ви відчули, доторкаючись до дерев? Чи знаєте, чому сосна може рости на піску? А ялинка? Хто може поррахувати вік ялинки? За якими «підказками» сосни туристи визначають напрямок?».

Методичні родзинки спостереження

Навесні запропонуйте дітям визначити, чи однаковий колір хвоїнок на дереві. Запитайте: «Як гадаєте, чому різний? А торішні? Порівняймо, які вони на дотик: молоді пагони й торішні. Що ви відчули? Запитайте також, хто з дітей куштував шишкове варення. Яке воно на смак? Коли його вживають?».

Створіть карту спостережень за ростом шишки. Оберіть шишку й вимірюйте її лінійкою час від часу. Записуйте довжину в календар, щоб побачити, як швидко вона росте.

Восени запропонуйте, спираючись на карту спостережень, визначити: на скільки виросла шишка, що вплинуло на її ріст, як можна дізнатися, що шишка вже дозріла.

Взимку разом з дітьми дослідіть насіння ялини, запитайте, чим воно корисне. Для дослідницької роботи запропонуйте обстежити шишки сосни та ялини: «Чим схожі? А чим відрізняються? А насіння літає? За допомогою чого воно літає?».

Довідкове бюро

Сосна та ялина, наче дві сестрички, — голчасті, вічнозелені, смолянисті дерева.

У ялини крона густа, починається від самої землі. Стовбур вкритий буро-сірою корою, яка лущиться і до старості залишається тонкою. Ялина — витривале дерево. Воно не боїться морозів і навіть при температурі $-5\text{ }^{\circ}\text{C}$ не впадає в стан спокою, а продовжує рости.

Корінь ялини розташований близько до поверхні, тому сильний вітер може легко повалити її. Дуже любить сонце й росте зазвичай там, де багато світла.

Насіння ялини й сосни має крильця, за допомогою яких воно перелітає на значні відстані і проростає в новому місці.

Люди користуються щедрістю ялини. Вона дає ліс для будівництва, папір, штучний шовк, целофан, спирт, гліцерин, ліки. Із ялини роблять музичні інструменти, штучну шкіру й багато інших корисних речей.

На відміну від ялини сосна має міцне й довге коріння, тому може рости навіть на піску. Сосни приносять велику користь природі. Хвоя і гілочки, що опадають, формують ґрунт, на якому починають рости різні рослини. Сосна дає поживу для лісових мешканців: насінням із шишок люблять ласувати білки й дятли. І для людей сосна корисна. Наприклад, з молодих пагонів, бруньок, живиці готують чай та інші ліки від кашлю, відвар для полоскання горла. Живицю в народі називають «кров'ю» сосни. Щоб отримати її, на дереві роблять надрізи, з яких живиця стікає в посудину. Це шкодить сосні, тому добувати живицю повинні люди, які вміють це робити безболісно для дерева, знають, як йому не зашкодити.

З деревини будують будинки, кораблі, виготовляють меблі. А сосновим дьогтем — тягучою рідиною, отриманою із пнів і нижніх частин стовбурів з великим вмістом смол — обробляють вироби з дерева. Так вони стануть водонепроникними, тому не гнитимуть.

Перлинки мудрості народної

Якщо ялини опускають свої гілки донизу — буде дощ, піднімають угору — буде ясна погода.

Якщо шишки на ялині ростуть низько — чекай ранніх морозів, а якщо високо — чекай холоду наприкінці зими.

Якщо розкриваються шишки ялини — буде тепла сонячна погода.

Якщо в липні сосна дзвенить — буде буря.

Якщо в безвітряну погоду влітку сосновий бір сильно шумить — на дощ, узимку — на відлигу.

Якщо гілки сосни опускаються вниз — чекай дощу.

Художнє слово

Соснова шишка

Жила була в лісі Соснова шишка. Була вона маленька, з маленькими ручками й ніжками та зеленим волоссям. Платтячко її з зелених лусочок було скріплене духмяною смолою.

Гарно жилось їй у лісі. Дерева любили її, ласкаво гойдали на гілках, коли Соснова шишка стрибала з гілки на гулку. Сонце і Вітер були її вірними друзями. Прокидалась шишка та засинала разом з Сонечком, набиралась сил, купаючись в його світлих, теплих променях. А Вітер розповідав їй чарівні казки про дерева, різні трави та шепотів:

— Швидше підростай, мала, і побачиш, яка ти будеш потрібна.

Виросла шишечка. Її мати, висока, струнка Сосна, подарувала донечці нове плаття коричневого кольору, все воно було з прикрасами, пуд якими в кишеньках були насінники, що їх мати поклала. Кожна насінника мала тонесенькі крильця. Впаде насіння на землю, і виростуть з нього, з такого маленького, великі сосни. Соснова шишка добре запам'ятала мамині слова. Як тільки Вітер поруч пролітав, шишечка виймала з кишеньки насінники, а Вітер обережно підхоплював їх, кружляв і опускав на землю.

Одного разу вона знайшла лише одне, останнє насіннячко і звернулася до Вітру з такими словами: «Друже мій вірний! Віднеси це насіння на землю, нехай там виросте сосна, одна на просторі». Вітер виконав прохання своєї улюблениці і, повернувшись до неї, сказав, що не буде дути в ту сторону, поки не побачить, що насіння зійде зелененьким маленьким стебельцем. Йшов час, Сонце гріло землю і насіння, дощик поїв їх водою, їхні турботи

були не даремні. Виросла Сосна зелена, струнка, говірлива. Діти прийшли й здивувалися. «Давно ми тут були. Але тебе не бачили. Звідки ти така гарна тут взялася?» І розповіла їм духмяна красуня про свою матір — Соснову шишку і про вірних друзів — Сонце, Вітер, Дощ, Землю.

Діти пішли до соснового лісу, назбирали шишок, з них повибирали насіння і восени посіяли, щоб виріс ліс.

Запитання та завдання

1. Чому змінювалось вбрання шишечки?
2. Хто допомагає розносити насінинки?
3. Назвіть друзів дерев. Як ви гадаєте, чому вони дружать?
4. За допомогою пластиліну «оживіть» соснову шишечку. Які вироби можуть у вас вийти?

Ялинова шишка

Галина Демченко

Прилетів до ялинки шишкар. А ялинка вже заздалегідь свої шишки з усіх боків підрум'янила, полакувала і порозвішувала на вітах. Кожна шишка, наче рибка золота, вкрита блискучою червоною лусочкою. А під лускою в шишці заховалися зернята. Сидять вони попарно в ямках, вистромивши прозорі вушка з-під міцної лусочки. І тепло їм і спокійно. Абихто й не дістане їх звідти. Знає про це шишкар. От вчепився він лапками за шишку і ну гачкуватим дзьобом виймати насіння. Відгинає луску за лускою — одні вушка прозорі летять.

«Не все ж тобі», — зашелестіла ялинка й обронила одну шишку додолю. Упала шишка й лежить на снігу.

«Вже, певно, нікому я не потрібна», — думає вона.

З дерева стрибнула білочка — пухнастий хвіст. Почала вона розгрібати сніг під ялинкою та шукати свої запаси, які з осені приховала. Коли це зирк — шишка лежить. Вхопила вона шишку, сіла поблизу на пеньок і почала її гризти. Погризла, і сяк-так втамувала голод. А шишка тільки до половини на себе схожа, а решта — один стирчак.

Хтось поблизу ніби зашелестів. Крутнулася білочка, кинула шишку і, стрибнувши на дерево, зникла в лісі. А то був зовсім не страшний звір, хоча й з довгим хвостом. З нірки на сніг вибігла лісова миша. Сидіти б оце їй у теплі і носа не показувати на мороз. Але, коли хочеться їсти, що поробиш. Нагледіла вона шишку – та до неї. Вмостилася під ялинкою і давай полуднувати. Зубки в неї маленькі, але гострі-гострі. Та і стрижуть шишку. Попоїла лісова мишка та в нірку шусь.

Лісом пурхала синичка. Зимно, всюди сніг. Бідні тепер обіди пішли в неї. То ж синичка і маленькій крихті рада. Очі вона має зіркі, веселі. Бачить синичка: на снігу розсипалося трохи ялинових зернят. Зраділа, миттю спустилася і почала швидко-швидко їх збирати. Жодного не лишила, всі позбирала. Маленька пожива, але краще, ніж зовсім нічого. Повеселішала синичка. Заспівала в подяку ялинці, яка її нагодувала, і полетіла спати в дупло до старого дуба, бо вже сутеніло. Заходила зимова ніч.

Запитання і завдання

1. Чи сподобалась вам ялинка? Якою вона була?
2. Назвіть та порахуйте, скільки тварин, пташок поласувало однією шишкою.
3. Намалуйте портрет описаної в оповіданні ялинки.

Загадки

Зимомо — як літом, літом — як зимомо.

***

Усі каптали поскидали каптани,
Один каптал не скинув каптан.

***

У лісі густому — будинок зелений.
Скільки поверхів він має,
Стільки й років виростає.

***

Що ж це за дівчина: не швачка, не майстриня,
Нічого сама не шиє, а в голках цілий рік.

***

Влітку і взимку вбрання одне,
Та кличуть дітки завжди мене,
Щоб я на свято до них прийшла,
Іграшок багато їм принесла.

Використані джерела

1. План спостережень за деревом: «[Всеосвіта](#)».
2. Цікаві факти про сосну: «[Botanic Market](#)».
3. Казка «Ялинова шишка»: Чарівні пори року: Хрестоматія для позакласного читання, 1–5 класи. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2004. С. 166.
4. Загадки: Мандруємо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі / авт.-упоряд. : С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Тернопіль : Мандрівець, 2014. С. 21.

Верба

Творче завдання «Вгадай дерево»

Поцікавтесь, чи знають діти, яке дерево символізує воду на землі. Розкажіть, що верби ростуть над річками, ставами, біля джерел, криниць. Запитайте: «Як гадаєте, з чим це пов'язано?». Поцікавтеся, чи знають діти, яку користь приносить це дерево і які види верб вони знають.

Скажіть: «Погляньте, яке це гарне, ніжне дерево. Опишіть вербу. Яка вона?». Запропонуйте мовленнєву гру «Хто скаже більше слів», наприклад: листочки *продовгуваті, тонкі, зелені, гладенькі, лискучі*.

Розкажіть, що старші люди, коли хочуть побажати щось приємне, кажуть: «Будь високим, як верба, а багатим, як земля». Попросіть дітей навести фоторамки на вербу і порівняти висоту верби з іншими деревами, щоб пересвідчися, чи справді верба висока.

Запропонуйте підійти до дерева, погладити стовбур: «Який він на дотик? Із стовбуром якого дерева його можна порівняти? Які гілки у верби? Як розташовані? Розгляньте листочки. Які вони?».

Методичні родзинки спостереження

Навесні поговоріть про те, чому вербу називають провісницею весни. Навіть у народі кажуть: «Верба зацвіла — весна прийшла». Вона першою серед деревних порід убирається навесні в ніжно-зелене вбрання. Запитайте: «Які вербові котики? (*Пухнасті, м'які, ніжні, теплі...*) На що схожі? (*На коlobки, на лапку котика, на пухнасту кульку...*) Якого кольору? А які за розміром? Із чого з'явилися котики на вербі? У такій теплій шубці нічого не загрожує молодому вербовому листочку». Попросіть погладити вербові котики: «Що ви відчуваєте?».

Запропонуйте дітям послухати вірш Андрія М'ястківського «Котики-воркотики»:

Котиків-воркотиків	Котики-воркотики	Не глядить на котиків
Рясно на вербі.	В мене на вікні.	Лиш вусатий кіт,
Котиків-воркотиків	Котики-воркотики —	Бо вони не котики,
Я нарву собі.	Гості весняні.	А вербовий цвіт.

У квітні разом дослідіть, чому верба одягається у жовтий пух. Запропонуйте дошкільникам постояти біля верби кілька хвилин, уважно слухаючи, потім вдихнути аромат. Запитайте: «Хто літає навколо верби? Як можна назвати дерево?».

У травні разом дослідіть дрібненьке насіння. Запитайте: «Як розповсюджується? За допомогою чого "літає"?»

Під час ознайомлення дітей з вербою потрібно закласти в них поважливе ставлення до неї, розповісти про її велику роль у природі. Запитайте: «Як гадаєте, чим корисна верба? Що можуть виготовляти з неї?»

Перегляньте з дітьми картини художників, де зображені ставки з вербами. Їхні пониклі гілки схиляються до самісінької землі, надійно закривають дерево. Поцікавтеся, що уявляють діти. Складіть казку або оповідання разом.

Довідкове бюро

Ростуть верби над річками, ставами, біля джерел, криниць. Доросле дерево високе й розлоге. Стовбур шершавий, прохолодний, міцний і товстий. Свої віти верба піднімає догори, а кінці звисають аж до землі. Коріння в неї дуже довге й міцне, і тому їй не страшні ані хвилі, ані повені. Вона приносить велику користь, тому що укріплює береги річок, ставків.

В Україні біля берегів річок, ставків зустрічається верба козяча, біла (верболіз), верба ламка, верба пурпурова, верба прутоподібної тощо. Ростуть ці види як розлогі дерева або кущі. Це рослини, які люблять світло, зволожені місця, хоча часто трапляються і на пісках.

Саме це дерево першим прокидається після зимового сну. Коли ще все спить під снігом, вона подає ознаки життя, чепуриться. Десь у квітні верба одягається у жовтий пух. Ніжні пухнасті сережки верби мають приємний солодкуватий аромат і приваблюють перших комах. Верба — чудовий медонос. Насіння верби визріває у травні і разом з білими ніжними пушинками літає в повітрі, потім осідає на землю.

Здавна з верби виготовляли чудові бандури. З лози чагарникових верб і досі плетуть кошики та інші предмети побуту, виготовляють столи, ліжка, крісла, дитячі колиски. Кора верби має лікувальні властивості.

Перлинки мудрості народної

Зацвіла верба — пора сіяти редиску, моркву, цибулю, кріп і петрушку.

З листя верби рясно крапає волога — буде дощова погода.

Верба рано інієм вкрилася — на довгу зиму.

Верба, що лугова трава: ти її викосиш, а вона знову виросте.

Де верба, там і вода.

Де не пройде, золоті верби ростуть.

Де срібліє вербиця, там здорова водиця.

Художнє слово

Легенда про вербових котиків

Одного разу сіренький пухнастий котик побачив сусідську кицьку. Струнка, чорно-біла з рудими плямочками, зеленоока, з маленькими вушками, гарненьким ротиком — не кицька, а справжня красуня!

Котик той був дуже вчений, багато читав книжок і з них довідався, що для коханої потрібно співати пісні під гітару й дарувати квіти. Гітари він не мав, але не журився — адже вмів так голосно співати, що будь-яка гітара позаздрила б. От із квітами було гірше. І треба ж було котикові зустріти кицьку на початку березня, коли ще навколо сніг лежав і ніде не було жодної квітки. Три доби Мурчик думав, що йому робити. Врешті вирішив, що щаслива пригода допоможе йому, й почав ходити по гілках різних дерев, наспівуючи:

Дубе, дубе, дубе,
Скубни мене за чуба.
Дай квітку-зоряницю,
Щоб привітати кицю.

Але могутній дуб міцно спав і не чув його прохання. Тоді котик звернувся до ялинки:

Ялиночко, ялинко,
Я дам тобі сніжинку,
Ще й снігову спідницю —
Дай квіточку для киці!

Тільки ялинка не могла зацвісти і лише стомлено мовчала. Отак ходив, ходив Мурчик і нарешті заліз на вербу, ступаючи обережно її гілочками, почав наспівувати:

Ой, вербичко-сестричко,
Вродливе твоє личко,
Дай квіточку маленьку,
Таку, як я, сіреньку,
Пухку, як паляниця,
Щоб привітати кицю.

І так він розчулив вербичку, що сталося диво: де тільки не ступне котик лапкою, там з'являється щось маленьке, сіреньке, пухнастеньке: брунечка — не брунечка, гілочка — не гілочка, квіточка — не квіточка, але щось живе й дуже-дуже симпатичне. Зрадив котик. Заспівав на весь голос і поніс киці свій дарунок. Відтоді пухнасті вербові гілочки люди називають лагідно: котики.

Запитання і завдання

1. Скільки дерев не допомогли Мурчику? Чому?
2. Пригадайте лагідні слова з легенди.
3. Намалюйте вербові котики.

Загадки

Живе в низині, плете корзини.

***

Заблудилась в верболозі,
дні і ночі ронить сльози.

***

Вийшли дівчата весні дивуватися,
Сіли юрбою над самою водою:
Ніжки в ріці купаються,
Ручки у воді плескаються,
Коси з плечей спускаються,
Сережки висять, гойдаються.

Використані джерела

1. Опис верби: [«НаУрок»](#), [«Всеосвіта»](#).
2. Вірш «Котики-воркотики» А. М'ястківського: [«Мала Сторінка»](#).
3. Народні прикмети: канал [«НТА»](#).
4. Легенда про вербових котиків: блог [«Дезадаптація дітей. Матеріали для роботи з студентами, дітьми та батьками»](#).
5. Загадки: Українські прислів'я, приказки та загадки / Упоряд. Н. Сойко. К. : Школа, 2001. С. 147.

Дуб

Творче завдання «Впізнай дерево»

Під час прогулянки запропонуйте дітям знайти найулюбленіший смаколик дикого кабана. Запитайте їх: «Що це? Що з нього може вирости?». Відтак розкажіть дітям вірш «Новий дубок»:

Вчора я по лісу йшов,
Жолудь на землі знайшов.
В жолуді дубок сидів,
І в щілинку він глядів.
Я жолудь у землю закопав,
Зверху листя накидав.
Хай росте в лісі дубочок,
Дуба крихітний синочок.

Підсумуйте: «Отже, жолуді ми можемо знайти лише біля дуба. Погляньте, доросле дерево можна легко впізнати з-поміж інших. Чим воно вирізняється? Заплющте оченята, уявіть дуб. Який він у вашій уяві? Якими словами ви опишите дерево, яке уявили?».

Методичні родзинки спостереження

Навесні. Запитайте в дітей, на якому листяному дереві може бути листя, яке залишилося з осені. Запропонуйте обстежити це дерево за допомогою фоторамки: назвати, якого кольору кора, яка вона на дотик. Запитайте: «У якого дерева теж така кора? А які гілки в дуба? Чи можна дуб впізнати по гілках? Цікаво, а чи цвіте дуб?».

Влітку. Запропонуйте дітям звернути увагу на крону дерева. Запитайте: «Яка вона? Завдяки чому така широка?». Запропонуйте взяти листя дуба й берези. Запитайте: «Які вони на дотик? А за розміром? Як ви думаєте, який листочок твердіший?».

Розкажіть, що дуб — сонцелюбне, величне та велике дерево. Воно може жити до тисячі років. Запитайте: «Як ви гадаєте, що робить дерево довгожителем? Як називається ліс, де ростуть дуби? Чому в ньому легко дихати?».

Восени. Запропонуйте дітям назбирати жолудів і листя дуба для творчих робіт. Запитайте, як називається плід дуба, чи корисні жолуді, для кого, що можна з них виготовляти.

Взимку. Зверніть увагу дітей на дуб і дерева поряд із ним. Запитайте: «Чим вирізняється дуб? Навіщо йому листя взимку?».

Прочитайте оповідання Григора Тютюнника «Нащо дубам листя взимку». Запропонуйте дітям висловити свої міркування. Відтак підійти до дерева і поговорити з ним, послухати, як воно шумить. Запитайте: «Що ти можеш розповісти дереву про себе? А дерево тобі? Як ви думаєте, за що люди цінують дерево?».

Довідкове бюро

Кора дуба може бути темно-сірою, чорно-червоною. На вигляд — порепана, тверда. Завдяки розлогим, великим, звивистим гілкам та великій кількості листків дуб має широку крону. Квіти дуба своєрідні — жовто-зелені клубочки, зібрані в пониклі сережки. Листки в дуба широкі, великі й тверді, різьблені, заокруглені на кінцях.

Коріння в дуба міцне, сильно розгалуджене і розташоване глибоко під землею. Воно надійно утримує дерево у ґрунті. Завдяки цьому столітні дуби не є рідкістю. Коріння дуба дружить із грибами, тому в дібровах (так називаються дубові ліси) їх багато.

У лісі, де ростуть дуби, легко дихати, адже вони виділяють багато кисню.

Якщо на дерево нападає гусінь і з'їдає листя, то воно може загинути, але тільки не дуб. Того ж літа на ньому з'являться нові листочки. Дуб не загине навіть тоді, коли його зрубають і від нього залишиться тільки пеньок. Пройде час і від пенька потягнуться до сонця гілочки. Це прокинуться «сплячі» бруньки, які десятиліттями, а то й століттями чекали свого часу. Одна, найсильніша, гілка стане новим стовбуром.

Жолуді охоче їдять дикі кабани, білочки, сойки. А ще із жолудів роблять каву.

Деревина дуба гарна й міцна. З неї роблять меблі й паркет, будують кораблі. Корою дуба лікують людей.

Українці називають дуб царем лісу. Для багатьох народів світу він є символом могутності, мудрості й довголіття.

Перлини мудрості народної

Прислів'я та приказки

Великий дуб, та дупластий, а малий дуб, та здоровий.

Дуб — дерево хороше, та плоди його свиням годяться.

Дуб ламається, а лозина нагинається.

За один раз дуба не звалиш.

І великий дуб від малої сокири впаде.

Кожен дубок хвалить свій чубок.

Смола до дуба не пристане.

Який дуб, така бочка, яка мати, така й дочка.

Прикмети

Жолудів багато, а грибів мало — зима буде холодна.

Коли зацвітає дуб, починають сіяти горох.

Листок на дубі розгорнеться — добре ловляться щуки.

Діброва шумить — чекай негоди.

Якщо в червні дуб стогне — буде буря.

Якщо на початку жовтня листя з дуба не повністю обпадає — чекай пізнього снігу й холодної зими, ранній листопад — на ранню зиму, пізній — на довгу сувору зиму.

Дуб розпускається — чекай холодів.

Багато жолудів на дубі — буде люта зима.

Якщо листя з дуба опадає «дружно» — зима буде м'якою, а якщо поступово — суворою.

Художнє слово

Історія старого дуба

— Я захищатиму дерева, — повторив березовий листочок на верхівці берези-красуні.

— Кар-кар, дурниці! Навіть найбільше дерево не може захиститися від людини, — каркнула ворона.

— Так, синку, ми не можемо себе захистити, — прошелестіла береза.

— Ми не можемо себе захистити, — загомоніли слідом за нею інші дерева.

Тут заговорив старий дуб, що ріс неподалік від берези, на краю галявини:

— Послухайте, дерева, мою історію, а потім вирішуйте, чи може дерево саме себе захистити.

Усі дерева затихли та слухали розповідь дуба: «Це сталося багато років тому з дубом, на якому я народився. Я був тоді молодим зеленим жолудем. Мій дуб ріс не в лісі, а в селі. Усі мешканці села любили його. Матері до дуба приносили дітей, щоб він здоров'я їм давав. Хворих до дуба приводили, щоб сила дерева їх лікувала.

Одного разу будинок, біля якого ріс дуб, продали приїжджим людям. Через деякий час новий господар прийшов до сусіда і попросив:

— Допоможи мені дуба зрубати. Набрид. Небо загорожує.

— Та ти що? — здивувався сусід. — Усі жителі села люблять цього дуба! Він нас від бід охороняє. Прикмета у нас така побутує.

— Я не вірю у прикмети, — відповів новий господар.

— Невже тобі не шкода таке могутнє дерево рубати? Воно живе вже багато років. Його жолуді наших тварин годують. А раніше, коли голод був, жолудями люди від смерті рятувалися — кашу з них варили.

— Зараз голоду немає, а дуб мені небо загороджує. Його листя до самої зими на гілках тримається, не падає. Якщо ти мені не допоможеш, то я сам його зрубаю, — розсердився господар.

Наточив він сокиру та пилку й ліг спати. Уночі розігралася буря. Блискавки розрізали небо, ураган ламав дерева. Старий дуб скрипів усіма гілками, ніби з вітром розмовляв:

— Не хочу більше жити, вітре. Мені всього п'ятсот років, а сила моя зникла. Раніше біля мене добрі люди жили, а тепер поруч немає людського тепла. Тож час умирати.

Почувся тріск, дуб похилився. Господар із жахом подумав: «Якщо дерево на мій будинок упаде, то від будинку нічого не залишиться». Він вибіг на вулицю і почав благати дуба:

— Не падай, друже! Міцний ти ще. Кажуть, що дуби до двох тисяч років живуть.

— У-у-у! Зламаю, поперевертаю! — завив ураган.

— Не зламаєш! — крикнув господар. — Він усе наше село від бід захищає, а такого міцного дуба нікому не зламати.

Дуб затріщав і хитнувся так сильно, що земля здригнулася. Господар обійняв дерево, підтримувати став. Тоді дуб випростався. Ураган поступово вщух.

Господар втер піт і... прокинувся. Сяяло сонце, дуб стояв, як раніше. Тільки декілька зламаних гілок валялося на землі. Вийшов господар на подвір'я, обійшов навколо дуба і сказав:

— Дивний сон мені наснився. Мабуть, життя моє тепер із цим дубом назавжди пов'язане. Живи на здоров'я, багатирю.

Відтоді господар і дуб найкращими друзями стали.

Запитання і завдання

1. Чи може дерево себе захищати? А як захищає себе тварина? А людина?

2. Чи знаєте назву професії людей, які захищають дерева?
3. Як ти думаєш, що сталося б, якби господар зрубав дерево?
4. Чи хотіли б ви подружитися з якимось деревом?
5. Придумайте казку про дружбу дуба і господаря.

Нащо дубам листя взимку

Григор Тютюнник

Уже ліс і не жовтий. Уже він безлистий. Гуде потихеньку вгорі.

Стоїть в тумані. Там у верховітті ходить зима, носить в синій пелені завірюху. Тільки дуби брунатні. Міцнолисті вони. Аж весною роздягнуться вони, хоч і не мерзнуть. Взимку всі дерева в лісі густимуть на стужі голим віттям. А дуби шумітимуть їм про весну. Ось нащо дубам взимку листя.

Запитання та завдання

1. Чи можна сказати, що дуби турбуються про інші дерева? Чому?
2. Чому дуб називають міцнолистим?
3. Про що дуб шепоче іншим деревам? Придумайте казку про це.

Загадки

Крона — кучерява,
Суччя — кострубате,
А плід — полірований,
Наче з міді кований.

***

Стоїть велетень у лісі
Такий дужий і міцний,
Ще й плоди, мов на горісі.
Відгадайте, хто такий?

***

Батько тисячі синів має,
кожному мисочку справляє.

***

Сини в шапках, а батько ні.

Використані джерела

1. Вірш «Новий дубок»: Казки про природу для дошкільнят. Лопатіна О., Скребцова М. / Вид. група «Основа», 2012. С. 57.
2. Опис дуба: «[УкрЛіб](#)», «[На Урок](#)».
3. Цікаві факти про дуб: «[Цікаві факти](#)», «[Тільки цікаві факти](#)».
4. Казка «Історія старого дуба»: Казки про природу для дошкільнят. Лопатіна О., Скребцова М. / Вид. група «Основа», 2012. С. 36.
5. Оповідання «Нащо дубам листя взимку» Г. Тютюнника: Українська мова та читання : підручник для 2 кл. закладів загальн. серед. освіти : у 2 ч. Ч. 2 / В. П. Чипурко. Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2019. С. 74.

Клен

Творче завдання «Впізнай дерево»

Під час прогулянки або екскурсії запропонуйте дітям упізнати клен з-поміж інших дерев, відгадавши загадку:

Дерево це лісове
Вітає радісно мене.
Гілки-руки простягнуло,
Листям радісно кивнуло.
Дерево це зветься ... (кленом).
Він на пана дуже схожий,
Витончений і пригожий.

Відтак запитайте в дітей, чи легко їм було впізнати клен. Після цього попросіть їх навести на дерево фоторамки. Коли вони це зроблять, запитайте: «Яке дерево за статурою? Яка в нього крона? На що вона схожа?».

Запропонуйте обстежити долоньками кору клена. Запитайте: «Чи приємна його кора на дотик? Пригадайте, який берест. Чи подібний до кори клена?».

Методичні родзинки спостереження

Під час спостереження за кленом в різні пори року бажано звертати увагу дітей на його найяскравіші ознаки.

У квітні приверніть увагу дітей до цвітіння клена. Запитайте: «Як він цвіте? На що схожі квіти?». Разом із дітьми нахиліть гілку та запропонуйте розглянути квіти. Відтак обговоріть із ними:

- скільки пелюсток має кожна квіточка;
- який у них аромат;
- кого вони можуть приваблювати;
- чим цінне дерево.

Увагу дітей влітку звертайте на красу гілок і листків клена. Щоб визначити розмір кленового листа, запропонуйте дітям порівняти листки клена з березовими, дубовими. Попросіть спершу доторкнутися до кори клена, а потім до його листка. Запитайте, що на дотик сподобалося більше.

Дізнайтеся, чи знають діти, як називаються плоди клена. Покладіть на долоньку кожної дитини плід клена та запропонуйте обстежити його. Запитайте: «На що він схожий? Навіщо йому крила? Чи є у клена насіння? Де воно ховається?».

Запитайте в дітей: «Яке дерево можна помітити восени здалеку? Чому? Чим вкрита земля? Походіть, побігайте. Чуєте? Воно шелестить, ніби розмовляє з кожним із нас. Назбирайте букет. Що може вам розповісти кожен листочок?».

Можна запропонувати дітям дослідити, які кольори осінь «дарує» деревам. Для такої проєктної діяльності оберіть три-чотири дерева (береза, липа, клен, дуб). Цей проєкт довготривалий: із червня по листопад. Цікавим він буде і для батьків.

Довідкове бюро

Клен — високе, струнке дерево. Листки великі, із загостреними лопатями, при основі серцеподібні. Клен — це медоносна, кормова, декоративна рослина. Сік клена має лікувальні властивості.

Навесні (у квітні) клен вбирається у жовто-зелені букетики. Так він квітне. Квіти клена мають тонкий аромат, що приваблює бджіл, які збирають із квіток пилок і нектар.

Плоди клена — крилатки, які розвиваються з квіток і мають своєрідну будову. Крилатка складається із двох зрощених між собою крилатих плодиків, які стирчать у протилежні боки. У кожному плодику міститься одна насінина. Крилаті плодики клена падають із дерева, швидко обертаючись, мов пропелер, і плавно опускаються на землю. Швидкість такого приземлення невелика, тому вітер відносить насіння далеко від дерева. За допомогою крилаток плоди клена розповсюджуються.

Восени листя клена жовтіє одним із перших. Воно буває і золотисто-жовтого, і зеленого, і червоного, і багряного кольорів. Клени своєю красою зачаровують усіх. Художники пишуть картини, а фотомитці роблять яскраві фото клена.

Перлини мудрості народної

Клен — символ достатку, порядку. Він також є оберегом: наші предки вважали, що кленовий листок може захистити від злих сил і чародійства. Така його сила пов'язана з тим, що кленовий листок схожий на хрест.

Прикмети

Якщо клен навесні виділяє сік, то чекай потепління.

Якщо в клена листя розпускається пізніше, ніж у берези, — на сухе літо.

Якщо із клена потекли «сльози» — через кілька годин буде дощ.

Художнє слово

Весняний Вітер

Василь Сухомлинський

Клен цілу зиму спав. Кризь сон він чув завивання хуртовини й тривожний крик чорного ворона. Холодний вітер гойдав його віти, нагинав їх. Та ось одного сонячного ранку відчув Клен, ніби до нього доторкнулося щось тепле і лагідне. Прокинувся Клен. А то до нього прилинув теплий весняний Вітер.

— Годі спати, — зашепотів теплий весняний Вітер. — Прокидайся, весна наближається.

— Де ж вона — весна? — запитав Клен.

— Ластівки на крилах несуть, — каже теплий Вітер. — Я прилетів із далекого краю, від теплого моря.

Весна йде полями — завітчалась квітами красуня. А ластівки на крилах несуть барвисті стрічки.

Ось про що розповів теплий весняний Вітер Кленові. Клен зітхнув, розправив плечі. Зазеленіли бруньки. Бо йде весна-красуня.

Запитання і завдання

1. Хто на крилах приносить весну?
2. Як Вітер поведився із Кленом?
3. Чи можна їх назвати друзями? Чому?
4. Намалюйте малюнок про те, як Вітер допоміг Кленові прокинутися.

Жовкне листя

Олександр Копиленко

Вкривається багрянцем клен. Він стоїть на узліссі замріяний, ніби сумує, що надійшов жовтень. Іноді тихо вронить вирізьблений свій лист. А налетить вітер і почне безжально зривати осінню красу зажуреного клена, оголить його і гулятиме серед голого гілля.

А яка ніжна, золота берізка на тлі синюватих ялинок, зеленавих сосен. Вона опустила свої віти і теж журиється, що скоро прийдуть холоди.

Деякі квіточки ще не хочуть здаватись, поспішають доцвісти, поки перші морозці не вдарять по них. Але й ці останні квіти теж ніби насторожено зажурені.

Високо вгорі дзвінким передзвоном курличуть трикутники журавлів. Прямують на південь, поспішають. Десь перегукуються вгорі над нами і дикі гуси. На півночі вже холодно їм.

На піщаних косах річок жирують і північні качки цілими величезними табунами. Вони дуже сторожкі і близько не підпускають мисливців.

Запитання і завдання

1. Якими словами автор передає емоційний стан клена восени?
2. А яка для вас осінь?
3. Намалюйте осінні дерева, про які йдеться в оповіданні.

Загадки

Дуже широке листя у мене:
П'ятикутне і різьблене,
Наче скульптор різакон
Працював над тим листком.

***

Не гусак, а лапчастий.
Не кулик, а крапчастий.

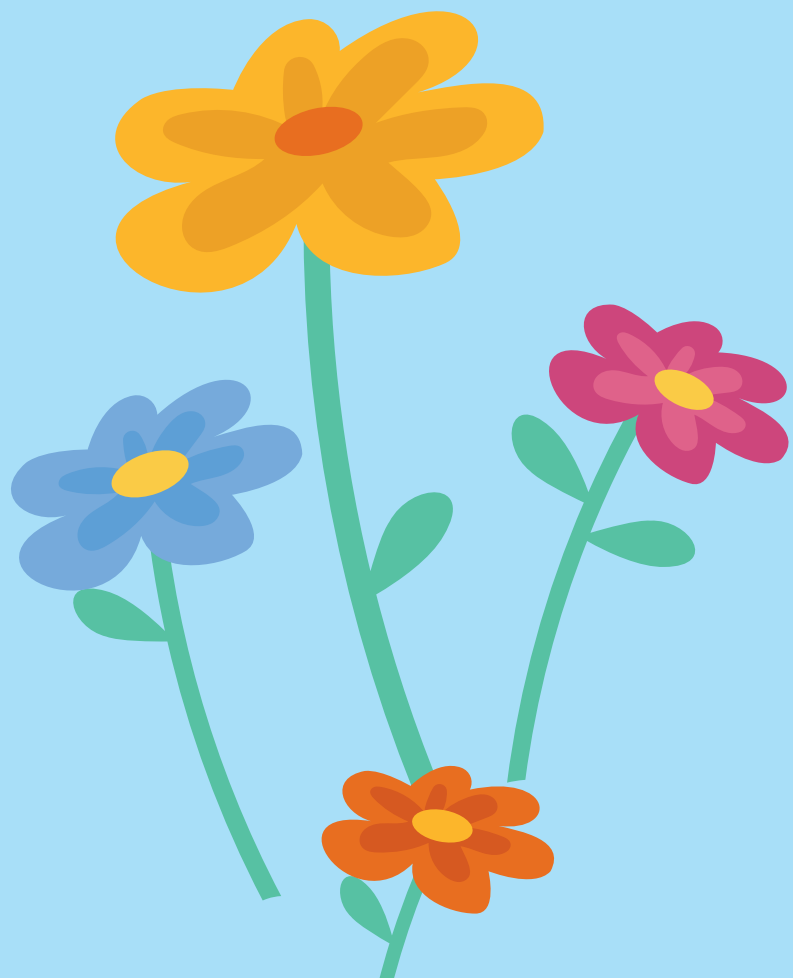
***

Хоч і не птиця,
А з крилом родиться.
І звичай — пташиний:
З гілки зірветься —
По повітрю в'ється.

Використані джерела

1. Опис клена: «[Вікіпедія](#)», «[Всеосвіта](#)».
2. Народна мудрість: «[Весела Абетка](#)».
3. Казка-оповідання «Весняний Вітер» В. Сухомлинського: «[Мала Сторінка](#)».
4. Оповідання «Жовкне листя» О. Копиленка: «[Мала Сторінка](#)».
5. Я і Україна. Навколишній світ: Матеріали до уроків у 2 класі. — Х. : Веста: Видавництво «Ранок», 2002. С. 121.

ТРАВ'ЯНИСТІ РОСЛИНИ

Конвалія

Творче завдання «Впізнай рослину»

Перед спостереженням запропонуйте дітям постояти біля кущиків конвалій і вдихнути їхній аромат. Доки діти насолоджуються ним, прочитайте їм вірш Катерини Перелісної:

Дрібнесенькі дзвіночки,
Неначе воскові,
Нанизано рядочком
На довгому стеблі.
І ніжно запашненькі,
Найкращі із квіток,
Конвалії біленькі
Нас кличуть у лісок.

Поставте такі запитання:

- До кого ми прийшли в гості?
- Вам подобається галявина? Чи гарно тут?
- Що її робить такою урочистою?

Запропонуйте дітям сфотографувати конвалію за допомогою фоторамок, щоб потім намалювати її. Розкажіть, що, якщо у вересні акуратно викопати кореневище конвалії, покласти його в ящик і засипати шаром сухого листя, а в січні пересадити в горщики із землею так, щоб було видно бруньки, і поставити в тепле місце, то за якийсь час з'явиться квіткова стрілка (пагін) і рослина зацвіте.

Методичні родзинки спостереження

Попросіть дітей заплющити очі та глибоко вдихнути. Відтак організуйте розмову з ними так: «Вам подобається? Як гадаєте, як в лісі легко відшукати конвалію? Кого ця рослина може приваблювати? Дістаньмо наші фоторамки. Які квіти конвалії? На що схожі? Яке стебло у квітки? А листочки? Як ви гадаєте, який характер у цієї квітки? Які почуття викликають у вас ці квіти? Кожна рослина має свої чудодійні властивості. Чи знаєте, яку користь приносять квіти конвалії людям? А тваринам?».

Довідкове бюро

Конвалія — багаторічна, тіньовитривала рослина. Росте в листяних і мішаних лісах. Часто утворює зарості, бо має кореневище з горизонтальними й вертикальними пагонами, тож займає велику площу. Якщо пошкодити бодай незначну частину кореневища, то може загинути вся сім'я.

Квіти дуже ніжні, витончені. Вони схожі на дзвіночки. Звисають із зелених струнких стрілок, розміщених посеред широкого листя. Також квіти конвалії ароматні, що приваблює комах-запилювачів.

Конвалію не варто ставити у вазу з іншими квітами, бо вони не витримують її аромату і швидко в'януть. Ліпше милуватися нею у природі. У лісовому середовищі, на галявині вона особливо красива й витончена.

Конвалія — отруйна, особливо восени, коли досягають плоди — червоні кулясті ягоди. Ці ягоди не варто знищувати, адже лісові звірі, окрема лисиці, їх їдять, щобвилікуватися. Конвалія лікує серце. Її використовують як заспокійливий засіб, а з ефірної олії роблять парфуми.

Прикмети

Квіти конвалії пахнуть здалека — на вітер.

Якщо вранці краплини роси висять на кінчиках листя конвалії — бути дощу.

Конвалії починають сильніше пахнути перед дощем.

Художнє слово**Як бджілка знаходить квітку конвалії**

Василь Сухомлинський

Вилетіла з вулика бджілка. Літає над пасікою й дослухається. Чує, десь далеко-далеко дзвенять голосні дзвіночки. Летить бджілка на музику дзвіночків. Прилітає до лісу. А то дзвонять квітки конвалії. Кожна квітка — маленький срібний дзвіночок. Усередині — золотий молоточок. Б'є молоточок по сріблу — лунає дзвін, аж до пасіки лине. Ото так конвалія кличе бджілку. Прилітає бджілка, збирає з квітки пилок і каже:

— Дякую, квітко...

А квітка мовчить. Вона тільки зняковіло опускає голову.

Запитання і завдання

1. А ви розумієте мову природи? Що чуєте?
2. Як ви гадаєте, чому мовчала квітка?
3. Пригадайте, як насправді бджілки відшуковують квіти.
4. Намалюйте малюнок про дружбу бджілки та квіточки.

Конвалії

Марія Познанська

Із зеленої сорочки,
Що зіткнув весною гай,
Білі дивляться дзвіночки.
Як зовуть їх — угадай?
Це конвалії у гаї
На галявині цвітуть.
І ніде, ніде немає
Кращих квіточок, мабуть.
В них так пахоців багато,
Цвіту свіжого, роси,
Хай ростуть, не буду рвати, —
Шкода їхньої краси.

Загадка

Білі горішки на зеленій ніжці.

Використані джерела

1. Вірш «Конвалії» К. Перелісної: [«УкрЛіб»](#).
2. Опис конвалії: [«Філія «Брошнівське лісове господарство» ДП «Ліси України»](#).
3. Оповідання «Як бджілка знаходить квітку конвалії» В. Сухомлинського: [«БУЛ»](#) (Бібліотека україномовної літератури).

Кульбаба

Творче завдання «Впізнай рослину»

Зверніться до дітей: «Сьогодні на нас чекає цікава подорож до чудової рослини. Щойно зазеленіє травичка, як ця рослина вже квітне. Золотаво усміхається до нас, ніби запитує: "Чи впізнали мене?". Загадайте дітям загадку:

Стала на поляні в жовтім сарафані,
Підросте — всміхнеться.
Для вітрів вбереться в платтячко біленьке,
Пишне та легеньке!

Запитайте дітей, чи впізнали вони квітку. Її ніхто не сіє, а вона все одно росте і не переводиться. Запропонуйте роздивитися золотаву галявину через фоторамку й намалювати в групі кульбабку.

Методичні родзинки спостереження

Запропонуйте дітям разом роздивитися кульбабку. Побудуйте розмову з дітьми так:

- Чому її порівнюють із сонечком?
- Яка за розміром квіточка?
- Яке стебло?
- Чи відрізняється стебло кульбабки від стебел інших весняних квітів? Обстежмо його. Для цього проведіть пальчиком по стеблу. Яке воно на дотик?
- Майже всі дорослі, коли були маленькими, як ви, плели вінки з кульбаби. Як гадаєте, чому саме з квітів кульбабки плетуть вінки?
- Продовжуємо обстежувати нашу квітку. Обведіть пальчиком по контуру квітки, відчуйте її форму. Що ви відчули? На що схожа форма квітки? Які предмети чи об'єкти живої / неживої природи уявили?
- Скільки пелюсток має квітка кульбабки? Чи легко їх порахувати?

Через деякий час зверніть увагу дітей на квіти кульбаби, що відцвіли. Запитайте в них: «У якому вбранні ця кульбабка? А ця? Чому вони різні? Зірвімо біленьку кульбабку та роздивімося її уважно за допомогою лупи. Що ви бачите? Яка насінина за розміром? Чому вона кріпиться до волосинок-пушинок?».

Запропонуйте дітям пограти в гру «Чия насінинка полетить далі». Відтак запитайте: «Хто з вас куштував салат із кульбабою? А варення? Хто ще любить ласувати цією квіткою? Як за допомогою кульбаби можна спрогнозувати погоду? А дізнатися час? Які інші назви кульбаби ви чули?».

Довідкове бюро

Кульбаба — багаторічна трав'яниста рослина. Спочатку з'являється розетка витягнутих, зубчасто-різаних по краєчках міцних листків. Стебло-трубочка рослини гнучке та міцне, ніби гумове. Листки та стебло містять білий густий сік, який виступає, коли їх зривають. Він гіркий, але не шкідливий.

Квітка кульбаби — не окрема квітка, а «кошик» із квітами, кожна з яких має вигляд трубочки із п'ятьма зрощеними пелюстками та прирослими до них п'ятьма тичинками. Бічні квітки мають пелюстки, які вирости в довгі язички.

Квітка має приємний аромат і є медоносом. Цвіте кульбаба у травні масово, а потім окремими кущиками і поодиноці — до пізньої осені. Коли відцвітає, то починається її перетворення і білу пухнасту кульку. Після кожного пориву вітру ці чудові кульки зникають, бо розлітаються крихітні «парашутики», з яких вони складаються. Це насіння кульбаби, що тонкою ніжкою кріпиться до пушинок. Насінина, хоч і маленька й легенька, сама б не полетіла. У повітрі її підтримують пушинки, які відносить досить далеко. Але рано чи пізно насіння опуститься на землю і проросте.

У листі кульбаби дуже багато вітамінів. З молодого листя, після попереднього вимочування в солоній воді, готують салати, приправи до овочевих і м'ясних страв. Його охоче їдять кролі, хом'ячки, папуги, черепахи. У народній медицині ця рослина здавна вважається «життєвим еліксиром». Її використовують при різних захворюваннях.

Є такі назви кульбаби: молочай, молокоїд, дійничка.

Перлини мудрості народної

Якщо в сонячну погоду вони закриваються, то буде дощ. Буває і навпаки: небо нахмурене, по ньому біжать хмари, а квіти кульбаби відкриті. Це означає, що дощу не буде.

У кульбаби можна запитати: «Котра година?». Квітковий годинник «працює» тільки в погожі дні. У ясну погоду квіти кульбаби розкриваються о 6:00, а закриваються о 15:00.

Художнє слово

Як кульбабка стала сонечком, місяцем і зірками

Колись кульбабка була маленькою і непомітною квіткою. Але вона лікувала людей від різних хвороб. Богиня здоров'я Гігієна вирішила віддячити кульбабі. І зробити її красивою.

— Якою ти хочеш бути? — запитала Гігієна у кульбаби.

Кульбаба відповіла, що хоче бути схожою: на сонечко, на місяць або на зірки.

Богиня розсміялася і сказала:

— Ти будеш схожою і на сонце, і на місяць, і на зірки.

Тепер, коли кульбаба цвіте, вона схожа на сонечко. А коли відцвіта — на повний місяць. Якщо подути, то місяць розлетиться маленькими зірочками.

Хвастлива кульбабка

Людмила Кибалка

Серед зеленого поля майоріли кульбабки, ромашки, волошки... Над ними літали різнокольорові метелики. Кругом краса!

Якось долинула до однієї жовтоголової кульбабки розмова дідуса з онукою. Дівчинка збирала квіти для свого віночка.

— Дідусю, ця квітка — одне велике сонце, яке вранці будить мене, — промовила дівчинка і спрямувала свій погляд на кульбабку.

— Справді, Оленко, якщо уважно придивитися, то воно й так...

Вони пішли, а кульбабка все міркувала й міркувала, що навіть сон їй наснився, начебто вона — денне світило.

Загордилася. Хвалить-вихваляє себе цілісінський день.

— Я — сонечко! Подивіться, яка я гарна... Дякуйте мені, що поруч зі мною на полі зростає...

— Воно усім гріє, дає життя. А ти? — відповіла їй Ромашка, яка росла біля неї.

Сонце дивилося на них і мовчало. А наступного дня жовтоголова перетворилася на диво дивне: жовта квітка покрилася білим пухом, який зірвав і поніс вітер.

Уже ніхто з мешканців поля не пізнав хвастливу красуню. Де ж вона поділася?

Запитання і завдання

1. Де поділася кульбабка? Чому?
2. Чи подобається вам, коли хтось вихваляється?
3. Що порадили б кульбабці?

Кульбаба

Катерина Перелісна

Вчора травка зеленіла,
А кульбабок не було,
А сьогодні, гляньте, скільки
Їх жовтеньких розцвіло!
Ах, які вони м'якенькі,
Як притулиш до щоки!
Зробимо ланцюг великий
І на голови вінки.

Загадка

Сонечко в траві зійшло,
Усмінулось, розцвіло.
Потім стало біле-біле
І за вітром полетіло.

Використані джерела

1. Опис кульбаби: збірник «[Освіта дошкільників \(авторські розвивальні заняття та програми для дітей дошкільного віку\)](#)»
2. Легенда «Як кульбабка стала сонечком, місяцем і зірками»: «[Кращі українські притчі](#)».
3. Казка «Хвастлива кульбабка» Л. Кибалки: «[Мала Сторінка](#)».
4. Вірш «Кульбаба» К. Перелісної: «[Мала Сторінка](#)».
5. Загадка: Вернісаж пір року збірка творів про природу / упор. Н. Г. Шарагова. Тернопіль : Мандрівець, 2010. С. 66.

Мати-й-мачуха

Творче завдання «Впізнай рослину»

Попросіть дітей стати в коло. Роздайте їм парні картки з малюнками весняних квітів і їхніх листочків (зображення мати-й-мачухи лише одне, із квіткою). Запропонуйте об'єднатися в пари — дібрати до листочків квітку й назвати рослину.

Запитайте: «Хто залишився без пари? Чому? Як називається квітка? На яку квітку схожа? А чи знаєте ви, як ще називають мати-й-мачуху?».

Методичні родзинки спостереження

Навесні обговоріть з дітьми: «Чим весна прикрашає землю? Як ми називаємо квіти, які першими з'являються навесні? Що між ними спільного? Гарні, різні весняні квіти. Серед них є одна, квітка якої нагадує кульбабу. Здогадалися, що це за рослина? Як вона називається? Що нагадують вам її квіти? Розгляньте уважно стебло мати-й-мачухи. Яке воно за висотою? Як вважаєте, навіщо стебло вкрите пушком? Чи є листочки? Що притиснуто до стеблинки?».

Під час наступного спостереження зверніть увагу дітей на появу листочків. Запитайте: «Які вони за розміром, кольором? Що з'являється після того, як квітка відцвіте? Як гадаєте, навіщо квітці така велика біла пухнаста шапка?».

Влітку покажіть дітям розетку листя мати-й-мачухи.

Довідкове бюро

Мати-й-мачуха — першоцвіт, який розпускається раніше за всіх, коли ще сніг лежить. Цвіте від березня до середини травня. У цієї рослини невисоке (до 20 см) прямостояче квітконосне стебло, яке покрите м'яким пушком. Він захищає рослину від холоду.

Жовті суцвіття мати-й-мачухи на перший погляд нагадують кульбабу. Коли уважно придивитися до цих перших весняних «сонечок», то стає зрозуміло, що це інша рослина.

Велике темно-зелене листя мати-й-мачухи з'являється пізніше, ніж квіти. Нижня сторона листків пухнаста і м'яка, а верхня — гладенька і холодна. Нижня сторона випаровує воду слабше, а тому вона тепліша за верхню.

Коли квітка відцвітає, то вона перетворюється на білу пухнасту шапочку з великою кількістю сім'янок з чубками-летючками на верхівці. Рослина має два обличчя: весняне й літнє. Навесні — це квітконосні стебла із суцвіттям-кошиком, а влітку — розетка листя.

Вітер підхоплює сім'янки мати-й-мачухи та розносить їх. Вони починають проростати вже за кілька годин після того, як потрапляють у ґрунт.

Мати-й-мачуха має цілющу силу. Відвар з її квітів і листків використовують для лікування, сік як відхаркувальний засіб та як гіркоту для збудження апетиту. Вона входить у склад збору для поліпшення дихання.

Бджолярі цінують нектароносну мати-й-мачуху, бо перша рослина, із квітів якої бджоли збирають пилок. Її запах нагадує запах меду.

Мати-й-мачуха має ще такі назви: мачушник, матишник, підбій, підбільник, білопух, білий лопух, білокопитник, кінське копито, підковник весняний.

Мати-й-мачуха — квітковий годинник. Надвечір, десь о 17:00, у будь-яку погоду кошики цієї рослини стулюються і опускаються. Так рослина захищає квітки і пилок від негоди й нічного холоду. Так само мати-й-мачуха повідомляє і про дощ.

Художнє слово

Золоті ключики весни

Уже відспівав свою мелодію на вербовій сопілці березень і поплив з гір у доли швидкими потоками. Зазеленів молодим зелом на луках юний Квітень, розсипав навколо райдужні, різнобарвні квіти. А найперші з них — яскраво-жовті, ніби даровані сонцем, золоті квіти первоцвіту весняного.

... Ішов луками, полями і лісами юнак. Залюблено задивлялося на нього сонце і кинуло йому під ноги пригорщу «сонячних зайчиків». А вони торкнулися землі й перетворилися на золоті ключики. Взяв Квітень ті ключі та й відімкнув двері землі, у які хвилиною радісного та живодайного тепла, з пташиною піснею і веселим сміхом полинула Весна. Взяв юнак Весну-наречену за руку, пішов із нею по землі. Де крок ступить — там квіти цвітуть, слово мовить — музики грають, пісню заведе — все навколо заспіває і закружляє в буйному танку весняної радості.

Цю радість і красу Весна подарувала усім своїм квітам: золотій мати-й-мачусі та соромязливій фіолетовій сон-траві, барвистій медунці та блискучій пшінці...

Мати-й-мачуха

Тетяна Чорновіл

Холодне сонце мріяло
Зимою про весну,
Бліде проміння сіяло
У землю крижану.
Крижинки розтопилися,
І враз з посівів тих
Сто сонечок пробилося
Маленьких золотих.
Хоч на землі з'явилася
Їх сонячна краса,
Росли і ввись дивилися
На рідні небеса.
Як сонце враз ховалося
В нічній холодній млі —
Сто квіточок схиялося
До рідної землі.
Чия принадніша краса,
Не думали вони,
Бо з мріями про небеса
Земні дивились сні.

Загадка

Чорна земля, голі поля
Золотом сяють квіти здаля.

Використані джерела

1. Опис мати-й-мачухи: «[Сайт шкільного вчителя біології](#)».
2. Оповідання «Золоті ключі весни»: Мандруємо екологічною стежиною / авт.-упор. : С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Тернопіль : Мандрівець, 2014. С. 144.
3. Вірші та загадка: «[Dovidka.biz.ua](#)».

Підсніжник

Творче завдання «Впізнай рослину»

Почніть свою розповідь з того, що навесні в лісі ще прохолодно, сиро й пусто. Та на лісових галявинах, зігрітим сонечком, нас може хтось вітати. Запитайте дітей: «Як гадаєте, яку з весняних квітів можна зустріти першою?». Загадайте їм загадку:

Подивіться — на горбочку
Он біліє дивне очко.
Хто ж це дивиться так ніжно?
Дитинча весни ... (підсніжник).

Поцікавтеся: «Як ви думаєте, що відчуває підсніжник, коли з'являється навесні?».

Методичні родзинки спостереження

Попросіть дітей дістати фоторамки та «сфотографувати» ними підсніжник. Запитайте: «На кого він вам схожий? Мені він нагадує маленького принца. Який підсніжник? Яке в нього стебло? А які листочки? Зверніть увагу на квітку. Що вона вам нагадує?». Запропонуйте легенько вдихнути повітря, стоячи біля квітів. Запитайте: «Що відчули, який аромат? Чому підсніжник має таку назву? Як гадаєте, ця рослина сильна чи слабка? У чому її сила? Чи завжди отруйні речовини небезпечні? Як захищають отруйні речовини підсніжник? Як підсніжники можна вирощувати? Чи є в них насіння? Де воно? Як люди захищають від знищення цю дивовижну весняну рослину?».

Довідкове бюро

Підсніжник — багаторічна рослина, що однією з перших закрітає навесні. Наукова назва — галантус, що означає молочна крапля. З настанням темряви квітка підсніжника закривається і стає схожою на краплю молока.

Підсніжник може витримати навіть десятиградусний мороз. Він росте з-під снігу, тому й має таку назву. Виростає з маленької цибулини. У ній зібрані накопичені за літо й осінь поживні речовини. Цибулини підсніжників отруйні, зокрема й для людей. Це захищає рослину і від морозу, і від гризунів.

У підсніжника невисоке стебло (8—10 см), довгі вузькі зелені листки. Аромат підсніжника тонкий і легкий. Розкриті квітки підсніжника схожі на дзвіночки. Два яскраво-зелених складчастих листки, які на початку цвітіння непомітні, до кінця цвітіння починають швидко рости.

Ця рослина милує око лише кілька місяців (із березня по червень), а потім ховається під землю до наступної весни. Після цвітіння підсніжник утворює невеликий плід, який містить насіння з м'ясистим придатком, що приваблює мурах. Разом із комахами насіння «мандрує» лісом. Утім, не кожна насінина проростає. Протягом 3—12 років насіння може перебувати у стані спокою, а молоді рослини розквітнуть лише на 4—8 рік. До речі, підсніжник має властивості біоіндикаторів: якщо у ґрунті є марганець, то квітка підсніжника може змінити біле забарвлення на рожеве.

Підсніжник — символ краси і настання весни. Зірвані підсніжники швидко в'януть, оскільки холод їм більш звичний, ніж тепло кімнати.

Існує понад 100 видів підсніжників. Є сорти зі злегка викривленими пелюстками, з квітами вдвічі більшими, ніж у підсніжників інших сортів, чи які цвітуть і навесні, і восени.

Деякі види підсніжників занесені до Червоної книги України. За законом можна продавати тільки ті підсніжники, які вирощені в теплицях і мають відповідний сертифікат.

Народні прикмети

Якщо підсніжники розкриють свої «очка» — буде хороша порода, а коли бутони закриті й припалі — наближається негода.

Тільки-но з'явилися підсніжники — час висівати на розсаду овочі та квіти.

Художнє слово

Підсніжник

Богиня рослинного світу Флора роздавала всім квітам костюми для карнавалу. Підсніжнику дістався білий.

Сніг також захотів взяти участь у весняному святі, але в нього не було вбрання. Тоді він звернувся по допомогу до квітів. Але всі вони були такі захоплені своїм яскравим вбранням, що й не почули того прохання.

Тоді маленький, майже непомітний серед пишних квітів, підсніжник допоміг другові та поділився з ним своїм білим костюмом. З того часу вони стали нерозлучними друзями — сніг і «сніжна квітка».

Тому підсніжник назавжди став символом вірності, стійкості, ніжності та чистоти. І хто б із нас не побачив цю тендітну маленьку білу квіточку, що мужньо пробивається з-під снігу, мимоволі усміхнеться їй і порадіє: нарешті прийшла весна.

Підсніжник

Борис Вовк

Набридла вовкові зима. Тупнув він лапою, вдарив хвостом, зубами заскреготів:

— Ану забирайся, зимо, геть!

Прокинувся ведмідь. Виліз із барлогу, очі протер, лапою свариться на зиму:

— Іди вже геть, поки я не розсердився!

А зима не боїться, снігом сипле, вітрами висвистує.

Аж ось з-за хмари сонце викотилося. Бачить, а на галявинці в лісі квітка з-під снігу голівку підвела. Така ніжна, білява. І виспіває тоненьким голоском:

— Сонечку, сяй, сяй!

А ти, зимо, тікай!

Ані вовка зима не злякалася, ані ведмедя. А почула, що співає квітка, побачила підсніжник — мерщій поскидала у лантух вітри та снігопади, завірюхи й хуртечі, а тоді — щодуху гайнула світ за очі. А чому злякалася? Бо квітка ПІДСНІЖНИК — перша провісниця весни.

Підсніжник

Валентин Бичко

У проміннях сонця ніжних,
край веселого струмка,
білий, росяний підсніжник
раптом блиснув з-під листа...

Отакий малий неначе,
 ледь прокинувся від сну,
 тихий-тихий, а, одначе,
 він привів до нас весну!..
 От йому вже й друзів треба —
 і гляди, під берестком,
 мов на землю впало небо —
 сині проліски кругом...
 То йому потрібні гості, —
 із далекої землі
 вже летять у високості
 і шпаки, і журавлі...

Загадки

Намистиночки малі
 Стебло тягнуть до землі.

***

Із перлин разочок,
 Зелений листочок.
 Аромат духмяний
 Тішить ліс весняний.

***

Із зеленої сорочки,
 Що зіткав весною гай,
 Білі дивляться дзвіночки.
 Як зовуть їх? Відгадай!

Використані джерела

1. Опис підсніжника: «Dovidka.biz.ua», «[Квіти весни](#)».
2. Народні прикмети: «[ТСН](#)».
3. Казка «Підсніжник» Б. Вовка: «tales.org.ua».
4. Вірш «Підсніжник» В. Бичка: «[Весела Абетка](#)».
5. Загадки: «[Загадки](#)», «[МамаBook](#)».
6. Легенда «Підсніжник»: «[Всеосвіта](#)».

Пролісок

Творче завдання «Впізнай рослину»

Попросіть дітей стати кружка та роздайте їм по кілька карток із зображенням різних рослин. Розкажіть, що рослини на зображеннях, об'єднані у три групи: весняні, осінні, кімнатні. Ви називатимете рослини певної групи, а діти по черзі виходитимуть у центр кола. Коли в центр вийдуть діти із зображенням весняних рослин, запропонуйте відгадати, до яких квіток сьогодні помандруєте.

Запропонуйте підказки: 1) ця рослина одна з перших починає квітнути навесні; 2) родичем цієї рослини вважають підсніжника.

Загадайте загадку:

Я найперший зацвітаю
Синім цвітом серед гаю.
Відгадайте, що за квітка,
Бо мене не стане влітку.

Методичні родзинки спостереження

Скажіть: «Гра "Впізнай рослину" сьогодні привела нас на лісову галявину до маленької, сміливої квіточки, яка навесні однією з перших відкриває карнавал цвітіння. Ви правильно відгадали, це — пролісок. Візьміть свої фоторамки і «сфотографуйте» його».

Поставте такі запитання:

- Кажуть, пролісок і підсніжник брати. Як гадаєте, чому? Що у них спільного? Чим відрізняються?
- Зверніть увагу на квітку проліска. На що вона схожа?
- Майже всі весняні квіти мають витончений аромат. Вдихніть легенько повітря біля квітів. Який відчуваєте аромат?
- Яке стебло у проліска? А які листочки? Чи є в рослини насіння? Де воно?
- Як люди захищають від знищення цю дивовижну весняну рослину?

Довідкове бюро

Проліски — ранньовесняна цибулинна квітка. Зазвичай має два листки лінійної форми, які з'являються одночасно із суцвіттями. Стрілка-квітконіс довша за листя. На ній розміщується гроноподібне суцвіття. Квіти яскраво-сині, білі.

Квітнуть проліски в кінці березня — на початку квітня. Молода рослина зацвітає на третій рік. Плід проліска — чорна коробочка, що зріє у травні. Дрібне насіння пролісків багате на олію. Це приваблює мурашок, які, збираючи його, сприяють розсіванню і поширенню пролісків.

Пролісок невибаглива рослина: може рости в затінку, морозостійка. Це не тільки декоративна красуня наших лісів, але й медонос і лікар. А ще — живий барометр. Гарно росте в листяних і мішаних лісах.

Старогрецькою пролісок — «сцілла», що перекладається як морська цибуля. У народі цю квітку іменують блакитним підсніжником, синоткою, синім рястом, рястиком, скороліскою, небесником.

Народні прикмети

Пролісок, що знайдуть на Благовіщення, віщує щастя. Якщо вмитися водою, в яку покладеш цей пролісок, — будеш вродливою.

Якщо проліски розкриють свої «очка» — буде хороша порода, а коли бутончики закриті й припалі — наближається негода.

Художнє слово

Первоцвіт

Василь Мельник

Багато з того часу літ минуло, багато в ріках води сплигло, як з густих волохатих хмар уперше спустився на землю сніг. На маленьких невидимих зірочках-парашутиках. І був ще тоді сніг безбарвний.

Осінньої нічної пори опустився сніг близенько до землі і ліг на деревах спочити. А вранці, як заголубило високе небо й з-за лісу почало здійматись золотаве сонце, прокинувся сніг після нічного сну, і дух йому захопило — так гарно цвіли усякі квіти: дикі ружі, червоні маки, тендітні фіалки і срібні первоцвіти — проліски. Бо в ті часи всі квіти цвіли разом — весняні й літні, й осінні. Задивився на них сніг, і захотілося йому мати колір, гарний-прегарний.

— Хочу, щоб мій жупан був як твоє вбрання, — прогув сніг до румяної ружі. — Чи не розділиш своєї барви зі мною?

Та ружа була горда й не схотіла поділитися зі снігом вродою.

— Іди до айстри пишнobarвної. В неї он аж скільки кольорів, а в мене ж мало.

— Красно квітко! Чи не станеш приятелькою мені? Чи не розділиш зі мною свій колір, — запитав сніг у айстри. — У тебе ж так багато кольорів!

— Ні, — відповіла та. — У мене дуже багато кольорів, то коли ж розділю я всі з тобою, то будеш строкатий, ніби півень на тину. Усяк з тебе сміятиметься... Вклонися запашній фіалці, хай вона тебе своїм кольором наділить. Вклонився сніг фіалці, як сказала айстра, і пролепетів:

— Фіалочко запашна, квіточко тендітна, розділи свій колір зі мною. Хочу й я бути гарним, як ти. Засоромилась тендітна фіалка й пелюстками-віями замахала.

— Хіба тобі придасться такий непоказний колір, як у мене? Хто ж тебе любити стане? Пошукай барви в кого іншого. І знову сніг полетів далі — кольору собі шукати. Йшов, біг узліссям з вітровієм у парі й зустрів дорогою довгокосу траву.

— Травичко шовковая з діброви зеленої! Подаруй мені свій колір оксамитовий. Горе мені без своєї барви, всяк мене цурається...

Але трава зашелестіла дрібним листом і тихо мовила:

— Не до лица тобі моя одежина. І я зелена, і листя на деревах зелене, ніхто тебе не пізнає. Іди собі десь далі...

Довго блукав собі сніг — по ярах, долинах та видолінках, аж поки не зустрівся в наддніпровім лісі з первоцвітом-проліском.

— Милий мій дзвіночку, срібна моя квіточко! Розділи свій колір між нами двома. Лихо мені без барви жити. Так зі мною буде, як з отим вітровієм, котрого й ніхто не бачить, — слізно мовив.

Зглянувся біленький первоцвіт над снігом і розділив із ним свою одежинку — свій колір. І з того часу сніг став білий. І з того часу не любить він ані румяної ружі, ні кольористої айстри, ані тендітної фіалки, ні трави шовкової, косатої.

Тільки з проліском-первоцвітом приятелює. І знає срібна квітка, що сніг її не скривдить — за добром відплата. Тому-то й квітне пролісок, ще як сніги не потанули.

А червона ружа, пишнobarвна айстра, тендітна фіалка й шовкова трава бояться снігу і лише тоді в танок збираються, коли він підніметься на маленьких невидимих парашутах пеленою туману високо-високо в густі сірі й волохаті хмарини...

Запитання і завдання

1. Чому сніг просив для себе колір у квіток?
2. Як квіти реагували на його прохання?
3. Хто допоміг?
4. Чи були у вас такі випадки? Чи легко було домовитися з іншими?
5. Яка квітка з оповідання вам сподобалась? Чому?

Пісня проліска

Марія Познанська

Я — перша квіточка весни,
Я — пролісковий цвіт.
Я пережив зимові сни
І знов родивсь на світ.

У мене очі голубі,
Такі, як неба синь.
Росту між кленів і дубів.
Люблю і сонце, й тінь.

Зелені рученьки мої
Листочками зовуть.
Я полюбив ліси й гаї,
Живу я здавна тут.

І вірю: люблять всі мене,
Як весну золоту,
Бо знають — що зима мине,
Коли я розцвіту.

Використані джерела

1. Опис проліска: «[Квіти весни](#)», «[7 природних чудес України](#)», «[Вікіпедія](#)».
2. Прикмети: «[ТСН](#)».
3. Загадка: Вернісаж пір року збірка творів про природу / упор. Н. Г. Шарагова. Тернопіль : Мандрівець, 2010. С. 66.
4. Оповідання «Первоцвіт» В. Мельника: Чарівні пори року: Хрестоматія для позакласного читання, 1–5 класи. Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2004. С. 23.
5. Вірш «Пісня проліска» М. Познанської: «[УкрЛіб](#)».

Сон-трава

Творче завдання «Впізнай рослину»

Навесні перед спостереженням запитайте в дітей: «Що дарує нам весна? Що вам подобається найбільше?».

Запросіть дітей до куточка лісу в дитсадку й повідомте, що там на них чекає весняна квітка. Загадайте їм загадку:

Колихає ніжно теплий вітер
Квіти ці коло вікна.
Недаремно кажуть люди,
Що у сон схиляють нас.

Попросіть дітей:

- «Сфотографуйте» сон-траву своїми фоторамками.
- Фіолетові дзвоники бринять тихесенько. Вслухайтесь у ту мелодію і почуєте давню легенду про цю ранню квітку.

Методичні родзинки спостереження

Запитайте в дітей:

- Що вам нагадують квіти сон-трави? А на яку весняну квітку схожа сон-трава?
- Які у неї листочки? Яке стебельце? Для чого квітці пушок?
- Поміркуйте, чому рослина зацвітає так рано, де її сила.
- Чи можна назвати її сміливою, сильною, незважаючи на те, що вона маленька?
- Поспостерігайте, хто прилітає до квітки. Чому?

Розкажіть дітям, що сон-трава містить отруйні речовини, які можуть викликати запалення шкіри і слизової оболонки. Тому краще рослиною просто милуватися в природі. Але цю рослину використовують як заспокійливий і снодійний засіб. Тому її можна назвати лікарською.

У червні запропонуйте дітям розглянути пухнасті кульки:

- Що може в ній бути?
- Роздивіться насіннячко. Якої воно форми? Якого кольору? Яке за розміром?
- Як гадаєте, як рослинка розповсюджується по лісу?

Довідкове бюро

Пробивається сон-трава рано навесні не паростком, а ніби волохато-пухнастими лапками. Листя ще десь в темряві під землею копошиться, запізнюється.

На вкритому шовковистими волосками стебельці розкривається чарівна квітка фіолетового кольору, схожа на невеличкий тюльпан.

Цвіте сон-трава у квітні-травні. Розквітає так рано тому, що ще з минулого літа і восени запасає в своєму товстому кореневищі поживні речовини. Не боїться холоду, адже сріблясті волоски, наче шубка, прикривають його від холодів, а квітка на морозі закривається. Відцвівши, у рослини з'являться листочки. А незабаром і квітка перетвориться в пухнасту кульку, в якій визрівають насіння-горошки.

Назва рослини походить від латинського слова «pulsare», що означає «дзвонити». Пов'язано це з тим, що квіти сон-трави, ніби дзвоники, розхитуються під поривами вітру. У погану погоду й на ніч квіти закриваються і схиляють голівки. Враження таке, ніби вони справді засинають. А синьо-фіолетові великі квіти вже сонечку радіють. Подмеє вітерець — і квітка захитається. Комахи поспішають до цієї ніжної красивої квітки. Перед негодою сон-трава закриває пелюстки і схиляється до землі. Так квітка захищає свій пилок, береже його для комах. Схилена до землі квітка ніби засинає. Звідси й назва «сон-трава».

Сон-траву занесено до Червоної книги багатьох країн.

Народні прикмети

Наші пращури вважали, що нечиста сила дуже боїться сон-трави, тому використовували її для різних обрядів. В травнику навіть писали, що якщо людина носить із собою сон-траву, то вона уникне зустрічі з бісами: «Хто носить сон-траву при собі, від того диявол біжить; в будинку її мати — добро наживати; а хороми будувати — під кут класти, спокійно жити».

Художнє слово

Сон-трава

...Пішла молода дівчина до весняного лісу збирати проліски. Все далі й далі йшла, найкращі квіти збирала в запашний букет. Усе на світі забула, зачарована весняною красою лісу. Не знала вона, що то лісовик сподобав її і заманює в нетрі.

Завів лісовий чародій дівчину на глуху галявину, з одного боку оточену велетенськими соснами, з другого — глибоким урвищем, з третього — височенною скелею. А з четвертого боку, з того, звідки прийшла дівчина, раптом вирости густі колючі терни, через які не можна було пройти.

Стала дівчина посеред галявини і дуже злякалась. А лісовик тим часом, перетворившись на молодого красеня, вийшов до дівчини з-за стовбура старої сосни. «Будь моєю і залишайся у мене жити», — сказав до дівчини. Але дівчина відмовилась і пошукала дорогу до відступу. Тоді лісовик зареготав страшним реготом, підстрибнув і перетворився на бридкого кощавого діда. На голові в нього ріс сірий мох, замість носа стирчав сучок, а руки і ноги нагадували покручені всохлі гілки.

Підскочило страховисько до дівчини, вхопило її руками-гілками за гнучкий стан. З ляку й огиди щосили вдарила вона лісовика у бридку пику. Почувся тріск, ніби зламалася суха гілка, і потворний лісовий дух випустив дівчину, вхопившись за своє обличчя. Упав на землю і почав корчитися завиваючи.

Дівчина поривалася бігти, але не могла зробити й кроку: якась невидима сила тримала її на місці. То лісовик напустив на неї змору. Руки в дівчини опустилися, ноги підкосилися, і вона впала, заколисана дивним сном.

Ухкаючи пугачем, підстрибуючи і перекидаючись, лісовик бігав по галявині. А дівчина покривалася голубизною весняного неба, танула на очах, і зовсім зникла. На тім місці, де вона лежала, пробилася з-під землі гарна фіолетова квітка. Так розповідає легенда. Тому і сон-травою називають цю квітку. А що свіже листя її отруйне — то від гіркоти і огиди до бридкого злостивого лісовика. А ліки цілющі, якими багате висушене листя сон-трави, — то від щедрого і доброго дівочого серця.

***

У траві густій, зеленій
Квіточки біленькі.
Дуже схожі на ромени,
Тільки що дрібненькі.

І листочків мало мають,
 Ніжки в них короткі...
 Ну, та всі напевно знають —
 Це малі стокротки.
 Ще холодні в лісі ранки,
 Сніг ще в лузі дотліва,
 Та розкрила на світанку
 Сині очі сон-трава.
 Сон-трава на ніжці срібній —
 Ніжне сонечко земне...
 Ти ж казала, мамо рідна,
 В сон-траві знайшла мене.

Вірш про сон-траву

Тетяна Чорновіл

Квітка я на колір ночі,
 Запашні дзвіночки дивні
 Навівають сни пророчі
 І весни казки чарівні.
 Ніжні мрії я дарую,
 Синім дзвоном в диво-зіллі
 Щастя й долю начарую
 І терпкі кохання хвилі.
 Смутку сивого краплину
 Розтрушу понад рікою
 І з лілових снів полину
 В небо хмаркою легкою.
 Чари сну мого лелійте,
 Як магічний ночі трунок,
 Обережно, не розлийте,
 Диво-квітки подарунок.

Використані джерела

1. Опис і характеристика сон-трави: «[Довідка](#)».
2. Легенда «Сон-трава»: «[Всеосвіта](#)».
3. Вірш про сон-траву: «[Весела Абетка](#)».
4. Вірш «Сон-трава» Т. Чорновіл із циклу «Лірика квітів»: «[Довідка](#)».

Фіалка триколірна

Творче завдання «Вгадай квітку»

Зверніться до дітей такими словами: «Запрошую вас сьогодні у цікаву подорож. На нас чекає незвичайна господиня лісової галявини». Відтак запропонуйте відгадати хто вона:

Має гарні жовті вічка
Й фіолетову спідничку.
Запах ніжний і духмяний
Наповняє ліс весняний.

Далі побудуйте розмову з дітьми так: «Як гадаєте, чому вона незвичайна? Дістаньте свої фоторамки й «пофотографуйте» фіалку. Що помітили? Скільки кольорів має квітка? Чи помітили закономірність у розташуванні кольорів?».

Методичні родзинки спостереження

Запитайте дітей:

- Чому люди люблять квіти?
- Чи схожі фіалки з іншими весняними квітами? З якими саме? Чим?
- А що робить фіалки оригінальними?
- Вдихніть аромат квітів. Які ліпше пахнуть? Які комахи літають поряд?

Запропонуйте дітям розглянути квітку та обговоріть із ними: «Скільки пелюсток? Якщо уважно подивитися на квітку, можна побачити якесь зображення. Що ви побачили? Зафіксуймо його за допомогою наших фоторамок. Зверніть увагу на листочки фіалки. Які вони за висотою? Якої форми? Чи однакові верхні та нижні листочки?».

Наприкінці літа, після того як фіалка відцвіте, запропонуйте дітям роздивитися її плід: «Погляньте, на місці квіточки щось з'явилося. На що схоже? А як гадаєте, що може ховатися в цій коробочці? За допомогою лупи разом роздивіться насіння фіалки. Ми з вами вже розглядали насіння різних весняних квітів. Чи схожі ці насінинки на інші? Чим саме?».

Запитайте:

- Кому з вас заварювали чай з фіалки? Який він на смак?
- А коли заварюють такий чай?
- З яких видів фіалок можна пити чай при захворюванні?

Довідкове бюро

Фіалка триколірна — низькоросла дикоросла невибаглива рослина із прикореневим листям. Любить сонячні місця. Квіти фіалки триколірної мають п'ять пелюсток синього (фіолетового), білого й жовтого кольорів. Нижня пелюстка завжди при основі жовта, з темними волосками. Цвіте з квітня до пізньої осені. Взимку може бути з бутонами та квітками, а щойно зійде сніг — продовжує цвітіння. Розмножується насінням.

Стебло пряме, іноді галузиться. Листки прості, нижні яйцеподібні, верхні овальні. Плід — коробочка. Рослина світлолюбна. Цвіте у червні-серпні.

Фіалку триколірну застосовують у медицині, зокрема як відкашлювальний засіб при захворюваннях верхніх дихальних шляхів. Вона була відома як лікарська рослина з глибокої давнини. Нині її визнають як офіційний лікувальний засіб.

Фіалка має ще такі назви: братик-і-сестриця, братики польові, бр'ятки, зозуліні черевички, Іван-і-Марія, полуцвіт тощо.

Художнє слово

Фіалка і бджілка

Василь Сухомлинський

Подружили бджілка і фіалка. Фіалка в полі дивилась на світ своїм радісним фіолетовим оком. А бджілка жила у вулику. Багато разів на день прилітала бджілка до фіалки — брала пилок і нектар. Раділа фіалка своїй подрузі.

Та ось прилетіла бджілка, дивиться, а фіалка закрила свою квітку, схилила журливо голівку.

— Чому це ти, фіалко, зажурилася, чому квітку свою закрила? — питає бджілка.

— Ой, лети, бджілко, додому, бо негода наближається. Буде великий дощ.

Прилетіла бджілка додому. І справді, пішов дощ.

Запитання і завдання

1. Як можна описати дружбу між фіалкою та бджілкою?
2. Як ви розумієте вислів «справжній друг»?
3. Чи є у вас такий друг?
4. Намалюйте на згадку про дружбу головних героїв оповідання.

Легенда про Фіалку триколірну

У підгірському селі жили в сусідстві легінь* Іван та дівчина Марія. Змалку дружили вони, в дитячих забавах минали, мов хмари легенькі пливли над горами, безжурні їхні літа. І незчулися обоє як стали дорослими.

Глянув Іван на Марічку одного погожого травневого дня і відчув, що серце його наповнилося солодким передчуттям щастя. Те ж саме відчула і Марічка. Бачили те й батьки закоханих молодих і раділи, милуючись статним, як олень, легінем і красною, мов ружа, дівчиною.

Та почув про це кохання злий чарівник, який убарложився в глибокій печері на Чорногорі. І задумав той злий дух викрасти Марічку. Того вечора, коли село гуляло на весіллі Івана та Марічки, налетів чорний вихор, зірвав покрівлю з хати, і зникла в тому вихорі Марічка. Зникла, як і не було її!

Убитий горем Іван кинувся шукати свою кохану. Довго йшов він зворами**, видираючись на найвищі скелі, спускаючись у глибокі печери, все гукав-кликав свою кохану Марічку.

Якогось дня дійшов легінь до тієї печери, в якій жив злий чарівник. Голосом, сповненим туги і пристрасті, Іван гукнув:

— Марічко! Де ти, Марічко? Це я, твій Іванко, прийшов, щоб тебе визволити з неволі і відвести до рідної хати. Чуєш, Марічко?!

Почула Марічка той голос і кинулася бігти темними підземеллями. Сила її кохання була такою великою, що перед нею самі собою відчинялися важкі кам'яні двері. І ось вже двоє закоханих зустрілися і впали одне одному в обійми.

На їхнє нещастя саме на той час повернувся до своєї оселі злий чарівник. Побачивши Марічку в обіймах Івана, він закричав страшним голосом:

— Гей, ти, нікчемна людино! Хочеш забрати належне мені по праву сильнішого! Ти по смерть свою прийшов! Тож ставай на останній бій зі мною!

Вихопив Іван бартку*** з-за пояса і кинувся на свого кривдника. Довго билися вони над глибоким урвищем. І невідомо ще, чим би скінчився той бій, коли б Іван, стоячи на самім краю урвища, не оглянувся на свою Марічку. Вона стояла бліда і перестрашена, всім серцем жадаючи перемоги своєму Іванкові над злим ворогом. Та от коли Іванко глянув на Марічку, чарівник підступним ударом в спину збив його з високої кручі і зареготав злим сміхом, святкуючи перемогу.

Як побачила загибель свого Іванка Марічка, так і кинулась у безодню, лебедицею білою полетіла услід за коханим. Упали вони на м'яку пшеницю, що саме починала колоситись. І сталося диво: тіла їхні зникли безслідно, а на тім місці виросла квітка, забарвлена у три кольори: білий, жовтий і синій.

Білий колір — то знак весільний, знак єднання двох закоханих.

Жовтий колір — знак розлуки, вічної розлуки з життям.

Синій колір — колір неба, під яким рости і цвісти цій квітці та розповідати людям про велике кохання.

Шумить зеленокоса нива. І в тому тихому шепоті, коли добре прислухатися, можна почути розмову двох закоханих. Та кажуть, що мову ту може зрозуміти лише той, хто носить у своєму серці жар кохання.

Фіялки

Катерина Перелісна

Ми фіялочки синенькі,
Наші квіти запашні,
Розцвітаєм ми раненько
Скрізь під лісом навесні.
Вітер пестить нас, гойдає,
Бджоли мед із нас беруть,
Соловейко нам співає,
На віночки діти рвуть.

Загадки

Квітка я ніжна, низенька, дрібна.
Коли розцвітаю, приходять весна.
Мій цвіт фіолетовий, п'ять пелюсток.
І довго я квітну між інших квіток.

*Легінь — діал. юнак, парубок.

**Звори — міжгір'я, ущелини, вузькі долини між горами (переважно з потоком) в Карпатах.

***Бартка — гостра вузьконоса сокира з маленьким тупим обухом (молоточком), обладнана довгим держакком. Поширена серед мешканців Карпатських гір.

***

Фіолетові фіранки
У світлиці та на ганку.
Фіолетові малята
Весну люблять зустрічати.

***

Фіолетова, рожева, біла, синя
Квітка весняна ця красива.

Використані джерела

1. Опис і характеристика фіалки: «[7 природних чудес України](#)».
2. Оповідання «Фіалка і бджілка» В. Сухомлинського: «[Мала Сторінка](#)».
3. Легенда про фіалку триколірну: «[Зернятко](#)».
4. Вірш «Фіялки» К. Перелісної: Збірка творів Катерини Перелісної «Вірші для дітей».
5. Загадки: «[Корисно знати](#)».

Кропива

Творче завдання «Вгадай рослину»

Розкладіть на столі перед дітьми зображенням донизу картки з рослинами, які вивчали (можна додати квіти). Запропонуйте по черзі підійти до столу та обрати картку. Після того, як дитина розгляне її, попросіть описати рослину, не називаючи її назву.

Ви «виберіть» кропиву й запропонуйте дітям відгадати загадку:

Не гаряча, а пече,
Хто торкнеться, той втече.
Дуже злюча ця трава!
Що ж це дітки? ...

Зверніться до дітей: «Так, сьогодні в нашому клубі "Зелений помічник" — кропива. Візьміть лупи, свої фоторамки й ходімо спостерігати».

Методичні родзинки спостереження

Під час спостережень чи трудової діяльності навчіть дітей розрізняти сходини кропиви. Зверніть увагу дітей, що молоденькі пагони рослини не жалять.

Запропонуйте дітям «сфотографувати» кропиву фоторамкою. Поставте їм такі запитання:

- Якого розміру рослина порівняно з травою?
- Як розміщені листочки на стеблі? Якої вони форми?

Для спостереження приготуйте пагони кропиви, лупи. Запитайте у дітей таке:

- Чим покрито стебло рослини?
- Які волоски за розміром?
- Чи можуть вони опікати шкіру? Можливо, вони незвичайні?

Розкажіть дітям, що стебла й листя кропиви покриті пекучими волосками. На верхівці кожного волоска є «голівка». Гостра частина волоска подібно голці проколює шкіру та вприскує пекучу речовину. Виникає опік. Кропива жалить нас мурашиною кислотою, яка для людей нешкідлива.

Влітку зверніть увагу дітей на квітки кропиви, що, ніби дрібненькі нанизані намистинки, звішуються донизу. Вітер розгойдує їх і розносить пилок.

Розкажіть, що кропива — їстівна рослина. З неї варять супи, борщ. А ще кропива — лікарська рослина. На ній вирощують своє потомство багато метеликів — денне пав'яче око, кропив'янка та ін. Запарену кропиву охоче їдять свині, кури.

Довідкове бюро

Кропива — багаторічна трав'яниста рослина. Сходить у квітні-липні, а також наприкінці літа — на початку осені. Цвіте у червні-серпні. Уся поверхня рослини покрита волосками, які викликають печіння при торканні.

Стебло чотиригранне, всіяне, як і листки, волосками, що жалять. Листки яйцевидні, шорстко-волохаті, по краях зубчасті. Квітки дрібні, зелені, зібрані пучками в гіллясті колосоподібні суцвіття. Плід — горішок.

Кропива — дуже корисна рослина. Вона входить до складу багатьох вітамінних і лікувальних зборів. Кропиву використовують у медицині при зниженні гемоглобіну в крові, авітамінозах, хворобах шлунку.

Можна використовувати на корм худобі (особливо свиням) і домашній птиці. А ще в деяких східних країнах з неї роблять тканину і шиють одяг. Листя кропиви застосовують при виготовленні багатьох косметичних засобів. Відваром кропиви миють голову при випадінні волосся.

Художнє слово

Кропива та васильки

У великому лісі жив старий лісник з донькою-красунею Марусею.

Батько щодня ходив на полювання, а дочка займалася хатніми роботами. Чи сидить під вікном за роботою, чи збирає в лісі хмиз, чи йде до річки по воду — дзвінка пісня скрізь видає її присутність. Веселий сміх Марусі також нерідко порушував тишу темного лісу.

І сподобалась красуня Маруся водяному вужу, який жив за рікою, в озері. Тільки-но підходила до річки Маруся, відразу ж на протилежному березі з'являвся парубок і слухав співи Марусі, не зводячи з неї очей. Спочатку Маруся, як тільки вгледить, бувало, незнайомця, відразу замовкала; та поскільки він завжди починав благодіти її співати далі, то Марусі несла було відмовити йому в цьому, і потім, непомітно для себе самої, почала чимдалі частіше приходити до ріки не лише по воду, але і з роботою і подовгу просиджувати на березі. Маруся розгледіла, що незнайомиць стрункий, молодий і гарний; лише якийсь незрозумілий смуток помічала вона і в словах, і в поглядах його.

Проминула весна, і літо було вже на спаді. Якось до старого лісника в його скромну хатину ввійшов розкішно вдягнений молодик з товаришами, такими ж, як і він, і став просити руки красуні Марусі. При цьому він назвався володарем озера і лук довкола. Лісник дякував за честь та не бажав розлучатися з єдиною дочкою, а тим паче — видавати її заміж за людину, зовсім йому невідому. Та коли Маруся пояснила батькові, що вона вже давно знайома з парубком і давно любить його, лісник змушений був прийняти освідчення незнайомця і відпустити з ним свою доньку, бо це було ще тоді, коли шлюб не освячувався Церквою, а вершився лише з благословення самих батьків. Діставши благословення, молодий і молода сіли в чудову карету і в супроводі почту поїхали з подвір'я старого. Лісник зі сльозами на очах проводжав свою красуню Марусю аж до воріт і тоді востаннє поцілувавши та благословивши її, голосно заридав, дивлячись услід кареті, яка швидко несла вдалеч його єдиний скарб.

Карета незабаром підїхала до річки. Молодий цьвохнув — і на ріці з'явився гарний міст із залізними поручнями. Переїхали на той берег. Знову цьвохнув наречений — і мосту наче й не було. Ось і озеро. Карета, не зупиняючись, вїхала в озеро і занурилася на дно. Маруся опинилася у дивовижному кришталевому палаці, що палахкотів усіма кольорами райдуги. Маруся прожила в цьому підводному палаці з чоловіком-вужем декілька років щасливо і мала вже двох дітей — хлопчика Василька та дівчинку Горпинку.

Схотілося якось Марусі навідати свого старого батька. Довго не давав згоди вуж, щоб відпустити жінку з дітьми до тестя, та, нарешті, поступився перед її проханнями й сльозами, взявши притому наперед із жінки клятву свято берегти його таємницю: не відкривати батькові, що чоловік її — вуж. Знову де не взявся чудовий екіпаж. Вуж з жінкою й дітьми посідали у нього і відразу ж опинилися на березі озера. Поїхали далі квітучим лугом до ріки і спинилися на її березі. Тут вуж вийшов з карети, нахилився над водою — і раптом перекинувся через ріку гарним дерев'яним мостом, яким Маруся з дітьми переїхала на той бік. Підїжджаючи до рідної тихої хатинки, Маруся суворо-пресуворо наказала Васильку й Горпинці, щоб вони нізащо не відкривали дідові, хто їхній батько, не казали б, що їхній тато вуж, інакше з усіма ними станеться велике лихо.

Старий лісник дуже зрадів, побачивши після стількох років розлуки свою улюблену доньку, та до того ж ще з онуком і онучкою. Розпитував про життя-буття, пригортав то її, то дітей і, пригортаючи, дорікав, що не спромоглися раніше навідати його. Маруся хвалилася батькові, що вони з чоловіком живуть у чудовому палаці, що чоловік її надзвичайно багатий, а головне — досі дуже любить її. Та тільки-но старий лісник починав розпитувати дочку про те, чи далеко від ріки їхній палац, бо ні про який палац поблизу ріки він ніколи не чув, як веселість відразу ж полишала Марусю, і замість точних відповідей вона відмагалася непевним: «Ні, недалеко, зовсім неподалік», і поспішала змінити тему розмови. Це видалося лісникові підозрілим; він зрозумів, що тут криється якась таємниця і вирішив вивідати її від онучат.

По обіді, коли Маруся, на прохання батька, прилягла відпочити, лісник повів Василька й Горпинку в сад, почав пригощати їх різними фруктами і, пригортаючи, запитав Василька: «Скажи мені, Васю, як ви в кареті переїхали через річку? Адже вона дуже глибока, ні мосту, ні порому на ній немає? Як же ви через неї переїхали?».

«Тато зробив міст, ми й переїхали», — відповідав Василько. Та Горпинка заперечила: «Ні, не так: тато ліг на воду, і сам зробився мостом, а ми по татові й переїхали; він і зараз ще лежить мостом і чекає, поки ми переїдемо назад, на той бік ріки». Тоді лісник запитав: «Хто ж такий, Горпинонько, ваш тато, що сам зробився мостом?».

Хоч Василько і зупиняв сестру, і нагадував їй про заборону матері, та Горпинка захопилась своєю балачкою і все розповіла дідові: і де вони живуть, і хто їхній батько, і що він лежить зараз через річку гарним дерев'яним мостом. Дід розцілував онучку, обдарував дітей рум'яними яблуками й солодкими грушами, лишив їх бавитися в саду, а сам пішов у повітку, взяв гостру сокиру, попрямував до ріки і порубав міст на друзки.

Прогостювавши у батька до вечора, Маруся сіла з дітьми в карету і вони швидко поїхали до мосту. Під'їжджають до річки — мосту немає, а на березі, де був міст — о жах! — всюди кров. Зразу ж зрозуміла Маруся все. «Хто ж із вас, діти, чи ти, Васильку, чи ти, Горпинко, розповів дідусеві, що батько ваш зробився мостом? Хто? — вигукнула, ридаючи, Маруся. — Що ж ви мовчите! Ти, Васю?».

«Ні, мамо, я нічого не казав дідусеві», — відповідав Василько крізь сльози.

«А, то, значить, це ти, Горпинко, зробила нас усіх нещасними? Ну, будь же ти за це кропивою! Нехай твою серцевину постійно так само точать черв'яки, як зараз моє серце точить люте горе! І завжди ти завдаватимеш людям пекучого болю, як зараз ти завдала його мені!.. А ти, мій милий Васильку, будь запашним васильком. Люди насолоджуватимуться твоїми пахощами і завжди триматимуть тебе у своїх оселях і в своїх церквах!».

І ще дужче заридала Маруся і полетіла в ліс зозулею, а діти лишилися на березі рости: Василько — запашним васильком, а Горпинка — жалкою кропивою.

Загадки

Зубів немає, а кусає.

***

Не джміль, не бджола, а жалить.

***

Уздовж узбіччя росте,
Нам проходу не дає.
Некрасива — ось і зла,
Боляче жалить, як бджола.

***

Не оса, а жало має,
 Не вогонь, а обпікає,
 Коли йдете в ліс гуляти,
 Обминіть її, малята.

***

Стоїть при дорозі на одній нозі,
 Хто її зрушить — плакати мусить.

***

Стоїть, колихається,
 Як торкнеш, то кусається.

Кропива

Вікторія Ніколенко

У дворі росте трава
 І вона, мабуть, жива.
 За ноги чіпляється
 Й боляче кусається.
 Я дізнався, що трава
 Має назву — кропива!
 Ох же ж і пекуча
 Ця трава кусюча!
 Обходьте її стороною,
 Не дружіть із кропивою!

Кропива

Тамара Артем'єва

У садочку, як на диво,
 Десь взялась густа кропива.
 Височенна та сердита,
 Її краще не дражнити.
 А листки, немов ті оси,
 Як укусять — ллються сльози.
 Від кропиви я тікаю —
 Її ласку добре знаю.

Та зате герой наш кіт —
По кропиві без чобіт
Спокійнісінько гуляє,
А вона і не кусає.
Має котик кожушок,
Не пускає він голок.
Тож яка тут таємниця?
Чом її кіт не боїться?

Використані джерела

1. Опис кропиви: «[Світ навколо нас](#)», «[Довідка](#)».
2. Відеоспостереження «Чому кропива жалить»: ютуб-канал «[Грайся та розвивайся](#)».
3. Легенда «Кропива та васильки»: «[Казкар](#)».
4. Загадки: «[Корисно знати](#)».
5. Вірші: «[Всеосвіта](#)».

Подорожник

Творче завдання «Вгадай рослину»

Розкладіть на столі перед дітьми зображення лікарських рослин. Запропонуйте роздивитись малюнки.

Запитайте в дітей:

- Хто знає назви цих рослин?
- Де ростуть ці рослини?
- Що об'єднує всі ці рослини?

Продовжте розмову: «Так, всі рослини, що ви бачите — лікарські. Розпочинаємо роботу нашого клубу “Зелений помічник”. Розкажіть дітям вірш:

Коли хтось упав раптово,
Чи поранив руку, ногу —
Подорожник всім — дружок,
Прикладіть його листок.

Відтак наголосіть, що сьогодні вони вивчатимуть подорожника. Запропонуйте знайти його на малюнку, роздивитися, знайти подорожник на території дитсадка.

Методичні родзинки спостереження

Запропонуйте дітям за допомогою фоторамок порівняти висоту подорожника та трави. Поставте їм такі запитання:

- Який висновок можете зробити?
- Погляньте на його стебло. Яке воно?
- Де розміщується листя? Якої воно форми?
- Візьміть у руки листок і спробуйте розірвати його. Чому це важко, як гадаєте? Листок подорожника має пружні прожилки, що робить його міцним.
- Чи гарні в нього квіти? Які за розміром? Восени із них визріває насіння.
- Дослідіть насіння через лупу. Яка за розміром насінина? Що нагадує? Хто може ласувати насінням подорожника?

Довідкове бюро

Подорожник — багаторічна, тіньовитривала, трав'яниста рослина. Він росте на галявинах, луках, уздовж просік, на лісокультурних площах і на городах.

Стебло високе, тонкоборознисте, голе або трохи опушене з коротким кореневищем і розеткою прикореневих листків, безлисте. Листки яйцеподібні або еліптичні з жилками, цілокраї, голі, з клиноподібною основою і розширеним жолобчастим черешком. Суцвіття довгоциліндричне, колосоподібне, при основі рідкувате. Квітки дрібні. Плід — багатонасінна темно-коричнева яйцеподібна коробочка. Дозріле насіння подорожника, намокаючи, стає клейким. Разом з брудом насіння налипає на чоботи перехожих і подорожує з ними. Тому подорожник дуже швидко розселяється по всіх дорогах — скрізь, де ступає нога людини.

Цвіте у травні — липні білими дрібненькими квіточками. Після цвітіння утворюється дрібненьке насіння. Листки відходять від кореневища, мають яйцеподібну форму, темно-зеленого кольору з кількома прожилками, що надають їм міцності.

Подорожник — цінна лікарська рослина, якою лікують рани та порізи. А насіння — улюблений корм для зерноїдних пташок. Восени можна збирати насіння подорожника для підгодівлі птахів.

Назви подорожника — бабка, порізник, ранник тощо.

Насіння подорожника через океан потрапило в Америку на чоботях завойовників і перших поселенців. Рослина почала рости навколо помешкань поселенців і по дорогах, де вони проходили. Через це індіанці влучно назвали її «слід білого».

Художнє слово

Подорожник

Одного разу дві змії грілися на сонечку. Раптом з-за рогу виїхав візок. Одна змія встигла відповзти з дороги, а друга затрималася — й візок переїхав її колесом. Люди, які сиділи у візку, побачили, як змія, що встигла відповзти, зникла. Та незабаром повернулася з листком подорожника, яким івилікувала постраждалу змію. Так люди дізналися про можливість подорожника лікувати рани.

Подорожник

Жив на світі старенький дідусь. Про нього йшла слава, що він володіє живою водою. В той час помирав син царя. Ніхто не міг йоговилікувати. Почув цар про дідуся і наказав привести його до палацу. Старий погодивсявилікувати царевича. Але поспішаючи на допомогу, випустив з рук посуд з живою водою.

Знахар впав на землю і гірко заривав. Раптом він побачив, що на місці розлитої води проглянула із землі рослина. Вона заговорила до дідуся: «Я забрала твою живу воду. Бери мене і рятуй людей». І дідусьвилікував царевича. З того часу й росте при дорогах цілюща трава подорожник.

Подорожник

Надія Красоткіна

Подорожник при дорозі
Стане всім у допомозі.
Ніжку стерли? Прикладіть!
І сміливо далі йдіть!

Загадки

Листячко довгасте з жилками-нитками
Можеш ти прикласти до своєї рани.
Вздвж доріг, стежинок я люблю рости,
Скрізь мене побачиш, де крокуєш ти.

***

Росту при дорозі, всім допомагаю.
Лікую тих, хто опіки має.

***

Подорожньому він вірний друг —
Лікує ранки рук і ніг.

Цілющі властивості він має,
Всім на підмогу він зростає.

***

Впізнати його дуже просто,
Широке листя, малий на зріст.
У лікуванні ран він помічник.
Росте на дорозі, звать ...

Використані джерела

1. Легенди: «[Всеосвіта](#)».
2. Загадки: «[Корисно знати](#)».
3. Вірш: сайт [Надії Красоткіної](#).

Спориш

Творче завдання «Вгадай рослину»

Розкладіть перед дітьми зображення лікарських рослин. Зверніться до них: «Сьогодні продовжує роботу клуб "Зелений помічник"! Спочатку послухайте легенду, а потім серед зображень знайдіть рослину, про яку в ній ідеться».

Методичні родзинки спостереження

Організуйте для дітей спостереження за споришем. Запропонуйте дітям розглянути, які довгі стебла у споришу. Відтак побудуйте розмову так: «Чи гарні в нього квіти? Справді, вони крихітні, але гарні. Спориш, наче зелений килим, покриває подвір'я. Наступіть на рослину. Подивіться, чи зламалося стебло. Чому не зламалося? Так, тому що воно стелиться по землі. Спориш дуже корисна рослина. Її називають травною-санітаркою, бо вона лікує людей. Чудовий зелений килим на подвір'ї не дає вітру знімати куряву. Дуже люблять їсти спориш кролі, корови, кози.

Також розкажіть, що цю траву називають «пташиною гречкою». Продовжте: «А знаєте, чому? Восени визріває насіння споришу. Воно дуже поживне і птахи видзьобують його та підготовуються перед зимою».

Довідкове бюро

Спориш — однорічна світлолюбна трав'яниста рослина. Вона росте майже скрізь: на подвір'ях, стежках, вигонах, біля доріг, річок. Навесні спориш вкриває землю зеленим килимом. Цвіте із травня до кінця осені.

Стебла темно-зелені, в основному ростуть, пригинаючись до землі. Листочки споришу невеликі за розміром і нагадують за своєю формою еліпс. Вони розміщуються по стеблу почергово, з чітко помітними жилками. Квітки дрібні, правильні, малопомітні, білуваті, інколи блідо-рожеві. Рослина має невеликі плоди, схожі на тригранні горішки. Їх із задоволенням їдять птахи, тому рослину ще називають «пташиною гречкою».

Називають цю рослину також трава-мурава, конотоп, топтун, гусятник. А назва «спориш» походить від слова «споро», тобто дуже швидко відновлюються його пошкоджені пагони. Спориш — лікарська рослина. Його застосовують при хворобах нирок, печінки, при діареї. Також при пораненнях прикладають до ран примочки з напару споришу.

Художнє слово

Легенда про спориш

Колись давно в одному селі жила бідна жінка Горпина Ковальчучка. Чоловік її пішов із козаками на татар та й поклав голову за волю народу. Залишилася у Горпини маленька донька Настуся. Прошли роки. Розквітла краса Настуні сімнадцятою весною. Задивлятися стали на неї і парубки, і старші чоловіки.

Стояла якось Настуся у дворі, а селом проїжджав старий шляхтич. Побачив він красуню і наказав своїм гайдукам схопити її. В цей час від сусідньої хати вихором налетів на них Гриць, який кохав дівчину. Розкидав він усіх і забрав Настусю. Тоді шляхтич вистрелив парубкові у спину й убив його. А гайдуки знову схопили дівчину. Плакала, побивалася нещасна Настуся, її сльози рясно кропили битий шлях. І там, де вони падали, розросталася трава, вистеляючи шлях рясним зеленим килимом.

Тим часом підійшов до вбитого парубка добрий чоловік, нарвав тієї трави, що з дівочих сліз виросла, приклав до смертельної рани, і козак ожив. «Де Настуся?» — запитав він у доброго чоловіка. «Ця трава — то сліди її сліз. По цих слідах ти і знайдеш її», — відповів той.

Кинувся парубок до свого білого коня і помчав наздоганяти своїх кривдників. Наздогнав він їх біля Чорного лісу. Порубав ворогів, визволив свою кохану, посадив на коня і помчали вони в ті краї, де не могли їх наздогнати ані панська лють, ані панська куля. Кресав кінь копитами землю, розсипав навколо насіння цілющої трави, засівав нею цілий світ.

З тих часів розрослася трава по всьому світу білому. І назвали люди ту траву споришем, бо вміє вона бути у спорі з негодою, сонцем і вітром, з копитами кінськими, зі смертю ненависною і завжди вперто виборює своє право на життя при стежках і шляхах битих.

Легенда

Якось вирішив Спориш піти в гори, щоб жити там самому серед каміння. Повзе до гір, аж назустріч йому йде стара ворожка.

— Ти, — каже — даремно туди лізеш. У горах тільки голі скелі, вітри буйні, мороз. Загинеш за нізащо. Ліпше повзи до людей, лягай під ноги, заважай їм.

Спориш послухав відьму і приповз до людей. Став рости на вигонах, на вулицях, біля доріг і річок. Тільки не дуже він заважає людям. Навпаки, землю зеленим килимом встеляє, допомагає лікувати різні хвороби. А молоді паростки дехто навіть використовує у приготуванні салатів й інших страв.

Спориш — гарний харч тваринам і домашній птиці. А ще з цієї рослини виготовляють синю фарбу. Хоч і топчуть зелені килими споришу, а йому байдуже. Тому люди прозвали спориш «топтун-трава».

Спориш

Наталія Зубицька

Побіжу і накошу
Молодого споришу.
Дам дідусю квіти білі,
Аби ноги не боліли.
Дам бабусі квіточок —
Від усяких болячок.

Використані джерела

1. Опис споришу: [«Світ навколо нас»](#).
2. Легенда: [«Всеосвіта»](#).
3. Вірш «Спориш» зі збірки «Абетка зеленої планети» Наталі Зубицької: [«Весела Абетка»](#).
4. Мандруємо екологічною стежиною / авт.-упоряд.: С. Ю. Павлюк, Л. С. Русан, Г. І. Колосінська. Тернопіль : Мандрівець, 2014. С. 128.

Чистотіл

Творче завдання «Вгадай рослину»

Запропонуйте дітям гру «Зелений помічник» на найкращого знавця рослин. Попросіть дітей стати в коло. Роздайте їм по дві картки: на одній зображено ту чи ту рослину, на другій — квітку іншої рослини. Відтак запропонуйте дітям об'єднати пари — дібрати до рослини її квітку.

Скажіть: «Сьогодні пропоную поговорити та відшукати на галявині в садочку одну цікаву рослину. А яку, здогадайтесь!». Загадайте дітям загадку:

Розкажу я вам до діла:
Жовтий сік у цього зілля
І квітки жовтогарячі.
Є у нього і завдання:
Рани людям лікувати.
Всі про це повинні знати.

Запитайте дітей:

- Здогадалися, що це за рослина?
- Поясніть, чому рослина отримала саме таку назву?
- Де росте чистотіл?
- Коли можна збирати чистотіл?

Методичні родзинки спостереження

Навесні можна поспостерігати з дітьми за чистотілом: як рослина проростає з-під снігу із зеленим листям, швидко росте і вже у травні зацвітає жовтими квітами. Запропонуйте дітям «сфотографувати» чистотіл фоторамками. Запитайте у них:

- Чи відрізняється рослина за розміром від інших рослин? А від травички?
- Погляньте на стебло. Яке воно?
- Як розміщені листочки? Якого вони кольору? За розміром вони всі однакові?

Зверніть увагу дітей на красу пірчастих, гарно вирізьблених листків чистотілу, гармонійне поєднання жовтого кольору квітів і зелених листків. Далі побудуйте розмову так: «Зірвіть стебло. Що з'явилось на зрізі? Ця жовтогаряча крапелька — сік чистотілу. Він отруйний, тому рослину не їдять тварини».

Коли чистотіл відцвіте, роздивіться з дітьми його плоди. Запитайте їх:

- На що схожий плід чистотілу? А що у нього всередині? М'ясисті придатки насіння поїдають мурашки.
- А хто користувався чистотілом? Коли?
- А чи пече чистотіл як йод чи перекис водню?

Обов'язково розкажіть дітям, що чистотіл — лікарська рослина. Слово «чистотіл» складається з двох слів — «чисте» і «тіло». Ця назва вказує на дію рослини для очищення тіла від хвороби.

Довідкове бюро

Чистотіл (з лат. — дар сонця) — хоча й отруйна, але дуже популярна в народі лікувальна рослина. Багаторічна трав'яниста тіньовитривала рослина із жовтогарячим молочним соком. Стебло прямостояче, як і листки, рідко вкрите волосками, вгорі розгалужене. Листки чергові, округло-яйцеподібні, ясно-зелені, зісподу сизуваті. Прикореневі листки більші, ніж верхні. Золотисто-жовті квітки мають чотири пелюстки, розміщені на довгих квітконіжках, зібрані в суцвіття, які виходять із пазух верхівкових листків. Плід — прямостояча стручкоподібна коробочка. Насіння дрібне, чорне.

Чистотіл росте під парканом, у канавах, ярах, по берегах річок і озер. Він дуже невибагливий. Цвіте у травні-червні.

З давніх-давен люди добре знали лікувальні властивості чистотілу, його завжди використовували для очищення тіла. Лікарська, вітамінозна, інсектицидна, бактерицидна, отруйна й декоративна рослина. Соком чистотілу виводять бородавки, лишай, мозолі, плями на шкіри. Настоем чистотілу лікують хвороби ротової порожнини. Використовують чистотіл і для лікування ран, які довго не загоюються.

Чистотіл у народі називають «ластівчине зілля», «молоко ластівчине». Повір'я стверджує, що ластівка протирає соком чистотілу очі своїх пташенят, щоб вони стали зрячими; а ще підмітили, що період цвітіння рослини збігається з прильотом і відльотом ластівок.

Художнє слово

Легенда про чистотіл

Стара легенда розповідає, що давно колись жила в підгірянському селі дівчина Марічка. Жила бідно з матір'ю-вдовою, працювала тяжко з раннього ранку до пізньої ночі. А вродою дівочою була як пава мальована, така гарна, що всі люди милувалися її красою.

Закохався в Марічку син сільського багатія Дурманюка Олекса. Не пішов він у батькову зажерливу натуру. Був сором'язливий і лагідний. Старий Дурманюк був проти, але парубок стояв на своєму — задумав оженитися на Марічці. Тоді батько Олекси знайшов стару відьму, заплатив їй гроші, щоб вона наслала на дівчину якусь болячку.

І стара відьма зробила свою чорну справу: наворожила, нашептала, та й укрилося Маріччине личко бридкими виразками й бородавками. Плаче дівчина, не виходить на вулицю. Дізнався про те Олекса, засмутився тяжко. Пішов він до доброї ворожки і розповів їй про лихо. Дала вона хлопцю пучечок сухого зілля і розказала, що треба зробити.

А як настав ранок і зійшло сонце, Марічка знову стала вродливою. Бо це чистотіл їй допоміг. Ця цілюща рослина повернула дівчині її красу. Олекса ж згодом засватав Марічку та й жив з нею довго і щасливо, бо що може бути краще за згоду та мир у родині, за чистоту душевну?

Загадка

Бородавки зчистить з тіл,
Звідси й назва — .....

Використані джерела

1. Опис чистотілу: «[Вікіпедія](#)».
2. Легенда: «[Зернятко](#)».
3. Загадка: «[На Урок](#)».

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ РОЗВИТКУ СПОСТЕРЕЖЛИВОСТІ В ДІТЕЙ

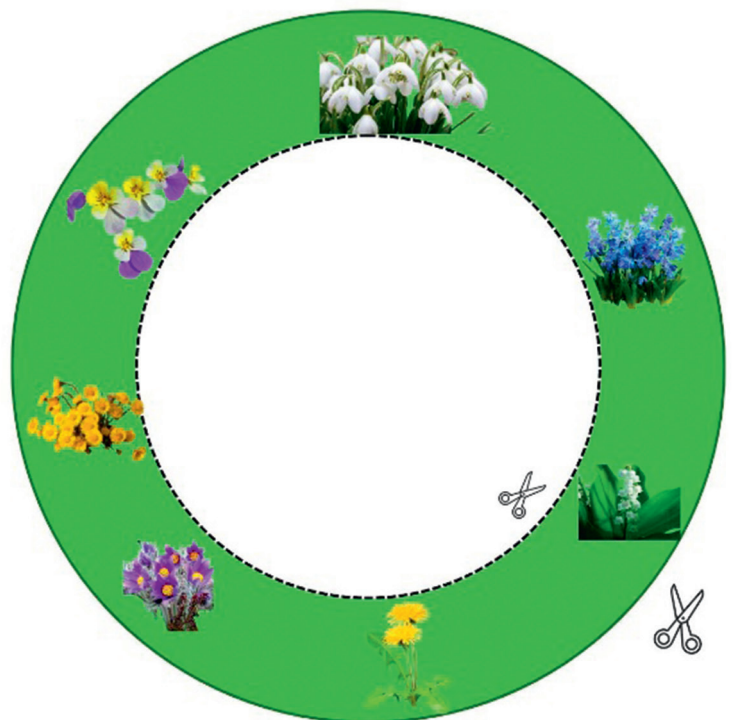
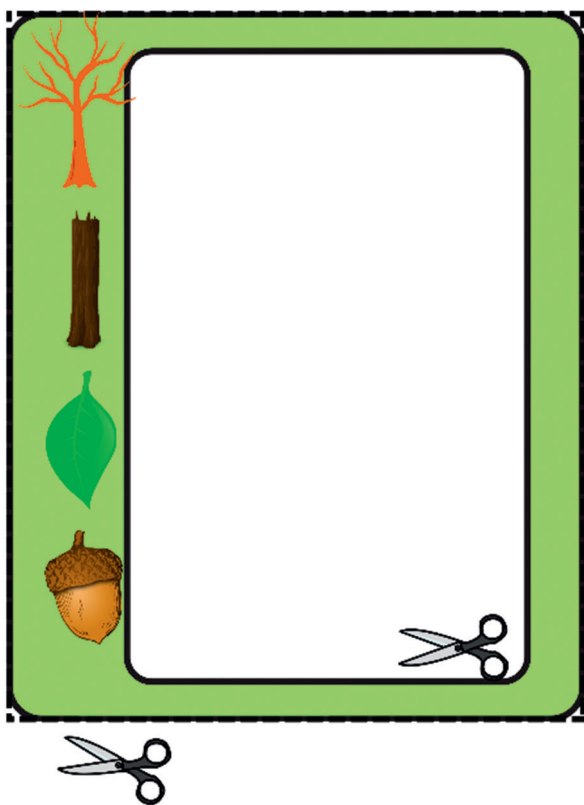
Фоторамки для спостереження: використання та приклади

Для того щоб розвивати в дітей уміння помічати найдрібніші деталі, запропонуйте їм поспостерігати за деревами, кущами і трав'янистими рослинами крізь фоторамки. Це можуть бути готові рамки для фото або ті, які ви з дітьми виготовите самостійно. Розмір фоторамок може бути різним.

Попросіть дітей роздивитися крізь фоторамку кущ, невелике дерево чи рослину. Поясніть, що рамку потрібно тримати на рівні очей, її бажано не рухати, а роздивлятися слід лише те, що перебуває в її межах. Спонукайте дітей розповідати, що вони бачать, детально описувати «живу картинку».

Запропонуйте дітям поекспериментувати: наблизити чи відсунути рамку, змінити кут зору, роздивитися об'єкт крізь рамку ще більшого або меншого розміру тощо.

Приклади фоторамок, які можна виготовити самостійно:

Дидактичні ігри

Один, два, три, дерево знайди

Мета: закріпити знання дітей про назви дерев, формувати граматично правильне мовлення.

Матеріали: картки із зображеннями дерев (для кожної дитини).

Хід

Варіант 1. У кожного гравця набір карток, які він розкладає зображенням вгору. Вихователь називає дерево, діти мають підняти його зображення та назвати дерево.

Варіант 2. На прогулянці (куточок лісу закладу освіти) діти збираються гуртом. За сигналом вихователя «Один, два, три, березу (ялинку, клен...) знайди!» всі шукають назване дерево. Як ускладнення вихователь може запитати: «За яким деревом ти заховалась? Скільки таких дерев бачиш поряд?».

Продаємо-купуємо в магазині «Флора»

Мета: розширити знання дітей про рослини, їхній зовнішній вигляд, назву плодів; виховувати бережне, турботливе ставлення до рослин.

Матеріали: предметні картки із зображенням дерев, квітів, лікарських рослин (формат А4) та із зображенням плодів (можуть бути меншими за розміром).

Хід

Варіант 1. Діти обирають продавця, який все знає про рослини. На вітрині розміщені картки із зображенням дерев, квітів, лікарських рослин і плодів. Вихователь домовляється з дітьми, які хочуть зайти до магазину «Флора», що вони можуть купити товар не за гроші, а якщо опишуть рослину / квітку, але при цьому не повинні казати її назву. Продавцеві можна ставити запитання для уточнення, але також не називаючи саму рослину.

Варіант 2. Дітей можна об'єднати в пари. Кожна дитина може бути і продавцем, і покупцем. Для такого варіанту гри кожній парі необхідно мати свої картки.

Де чії листочки та плоди

Мета: закріпити знання дітей про назви дерев, плодів і листя. Виховувати пізнавальний інтерес до живої природи.

Матеріали: картки із зображенням дерев, окремо плодів і листя.

Хід

Вихователь розкладає перед дітьми картки із зображенням листочків і плодів з різних дерев. Діти мають дібрати до кожного дерева листок, плід. За правильну відповідь дитина отримує фішку. Виграє та, у кого буде найбільше фішок.

З якого лісу дерево

Мета: вчити дітей розрізняти дерева за видом листків (хвойні та листяні), за часом життя листя (листопадні й вічнозелені). Розвивати логічне мислення, бажання дізнаватися нову інформацію.

Матеріал: картки із зображенням дерев.

Хід

Завдання 1. Вихователь пропонує дітям об'єднати дерева у дві групи: «Хвойні» (відрізняються жорстким вічнозеленим голкоподібним або лускатим листям, що називається хвоєю) та «Листяні» (дерева мають широкі та плоскі листки).

Завдання 2. Вихователь пропонує дітям об'єднати дерева у дві групи: «Листопадні» (мають чітку зміну листяного покриву: восени все листя на дереві втрачає зелене забарвлення та опадає; взимку дерево стоїть без листя; навесні з бруньок виростають нові листки) та «Вічнозелені» (не мають чіткої зміни листяного покриву: листя є на дереві весь рік і його зміна відбувається поступово протягом життя дерева).

Знайди, чия я гілочка чи насінинка, чий плід

Мета: вправляти в умінні розпізнавати рослину за зображенням її гілочки.

Матеріал: картки із зображенням гілок рослин (калини, горобини, ліщини, бузку, кульбаби тощо) і їхніх плодів, насіння.

Хід

Вихователь на дошці розміщує картки із зображенням гілочок рослин. Діти мають визначити, якого дерева / куща / квітки це гілочка, знайти відповідну картку з плодами чи насінням і розмістити поряд.

Як ускладнення можна підготувати загадки про рослини.

Яка картинка зайва

Мета: збагачувати словник словами — назвами рослин (дерева, квіти, лікарські рослини); розвивати аналітичне мислення.

Матеріали: для кожної дитини 4 картки (3 — рослини, 1 — тварина, іграшка, техніка тощо).

Хід

Вихователь роздає дітям картки й пропонує поміркувати, яка картка зайва й чому.

Один — багато

Мета: вправляти дітей утворювати слова у множині.

Хід

Вихователь називає слово в однині, а діти мають назвати його у множині. Наприклад: береза — берези, ялинка — ялинки, верба — верби, тополя — тополі.

Великий — малий

Мета: вчити дітей утворювати пестливі слова.

Хід

Вихователь просить дітей утворити лагідні слова від тих, які він говоритиме. Наприклад: листок — листочок, каштан — каштанчик, береза — берізонька, ялина — ялиночка.

Лісові квіти

Мета: вправляти в умінні знаходити та складати зображення квітів з двох, трьох, чотирьох частин. Закріпити назви лісових квітів, їхніх частин.

Матеріали: картки із зображенням квітів, що складаються з кількох частин.

Хід

Вихователь розповідає дітям, що під час грози в лісі вітер змішав між собою всі лісові квіти. Відтак пропонує їм скласти повну картинку квіточки та назвати її.

Психоемоційні ігри

Уяви себе листочком

Вправу можна проводити з листочками (справжніми, паперовими) чи без них. Найкраще для гри обрати простір, де б діти вільно рухались. Вихователь розповідає, діти відтворюють рухи. Звучить тиха спокійна музика.

Вихователь: Чарівниця осінь завітала до нашого гаю. Зупиніться, прислухайтеся, як вітерець шелестить листочками дерев. Ми з вами уявляємо себе листочками — великими, маленькими, зеленими, багряними, жовтенькими. Ось вітер-бешкетник налітає і всі листочки зриває з дерева — так ми починаємо танцювати цікавий осінній танок, у якому нас кружляє тиха пісня. *(Діти рухаються кожний у своєму темпі.)* Кожен листочок у таночку знаходить собі пару. Нашому вітерецьві весело. Він об'єднує листочки в трієчки. Цей бешкетник поступово стихає, листочки помалу, по одному з тихим шелестом опадають на землю. *(Діти лягають на килимок.)* Листочки вкривають її, наче теплою ковдрою, щоб їй було затишно до весни».

Уяви себе квіточкою

На початку гри діти обирають собі місце, де росте їхня квіточка, і зручно розміщуються. На фоні спокійної музики вони виконують рухи, які пропонує вихователь.

Вихователь: На лісовій сонячній галявині, серед зеленої травички, Весна-чарівниця посадила квіти, і почали вони проростати. Прокинулася наша квіточка від сну, потягнулася до сонечка, повільно-повільно. *(Діти потягуються, піднімаються.)* Розкрила свої тоненькі, ніжні пелюстки. Ранкова тепла роса омила кожну пелюсточку. *(Імітують рухи вмивання.)* Сонечко своїм лагідним промінчиком обігріло кожну квіточку. Квіти підняли голівку до тепла, усміхнулись. Не втримався Вітерець-мрійник — прилетів на галявину. І закружляв у вальсі квіти. *(Діти-квіти рухаються під музику.)* Вони танцюють із ним, кружляють. Танцюючи, квіти дарують свої пахощі небу, сонцю, землі і людям.

Уяви себе насінинкою

На фоні тихої та спокійної музики діти виконують рухи, які пропонує вихователь.

Вихователь: Уявіть себе маленькою насінинкою в коробочці красивої та чарівної квітки. Наші насінинки спали всю зиму й чекали на прихід весни, тепла, сонечка. *(Діти присідають, приймають позу «клубочка».)* Прийшов час і насіннячко посіяли, воно почало оживати, проростати. *(Діти піднімають голівки, сідають навшпильки, тягнуться руками вгору.)* Сонечко голубить їх своїм ласкавим теплом, веселі легкі хмаринки напувають теплим дощем, а матінка земля надає їм сили для росту. Виросли наші насінинки й стали гарними квітами. Всміхнулись сонечку — і в кожного розквітла чудова, незвичайна квітка. Назвіть, яка ви квітка.

ВГО «Асоціація працівників
дошкільної освіти»

2024